

Csizmás József

A CENTRALISTÁK FŐBB JOGI ÉS POLITIKAI NÉZETEI A REFORM- KORBAN

A reformkor eszmei-politikai pezsgésében állt össze és kovácsolódott jelentőssé a nemzeti megújhodást sajátos módon elérni kívánó haladó értelmiségiekből álló csoport, amelyet a történettudomány centralisták néven tart számon. Közéjük tartozott a kor számos jeles alakja. Eötvös József, Szalai László, Trefort Ágoston nevével fémjelvezhető munkásságukban egyaránt szóhoz jut a bölcs filozófus és a széles látókörű jogtudós, a gyakorlatot elmélyülten elemezni képes közgazdász és a harcos publicista.

Mi köti mégis egybe tevékenységüket? Mindenekelőtt a közös cél: fejlett gazdaságra támaszkodó, racionális olveiknek megfelelően kialakított, demokratikus jellegű állami rendszerbe foglalt polgárosult Magyarország. A második kapocs: hasonlóan ítélték meg e közös ideálhoz vivő utat is, melyet a hazának feltétlenül be kell járnia, mert mint írják: "a história nem azért folyt le, hogy mi semmit se tanuljunk belőle."¹ Ez a cél- és eszközrendszer adja azt a kiterjedt gondolatkört, amely "a centralisták politikai és jogi nézeteiként" foglalható össze.

A hazai politikai és jogi gondolkodásunk reformkori vajódásából ezülotett centralista eszmerendszer 1848-ig ivelő fejlődését kívánta - jóllehet ha csak fő vonásaiban is - átfogni a szegedi Jogtörténeti Diákkörben készült dolgozatunk, amelynek eredeti bevezető fejezetét /Társadalmi válság és haladás Magyarországon 1848-ig/ a terjedelmi korlátozás miatt nem adhatjuk közre.

I.

A centralisták és tevékenységük jellege

Amint arra a bevezetőben utaltunk, a centralisták csoportja foglalkozására nézve meglehetősen heterogenitást mutat, nagyobb fokú hasonlóság bukkan elő, ha az egyes tagok származását és életutját vizsgáljuk, végül pedig, ha a politikai meggyőződésüket, elképzeléseiket vesszük számba, nézeteiknek szinte egybeeső voltáról szólhatunk.

Kik tartoztak közéjük? Erre a kérdésre nézve nem teljesen egységes az egyes szerzők állásfoglalása, mégis vitán felül állóan ide kell sorolnunk a Pesti Hírlap szerkesztőségéhez tartozó, és "a haza hát bölcséeként" emlegetett tudós politikusokat; Eötvös Józsefet, Szalay Lászlót, Csengery Antalt, Trefort Ágostont, Lukács Móricot, Irinyi Józsefet és Szontágh Pált. Érdekeséggé válhat, hogy Madách Imre is rokonszenvezett a centralista nézetekkel. Ugyancsak említést érdemel továbbá a sokoldalú Pulszky Ferenc tevékenysége, aki bár sokmindenben egyet értett a centralistákkal, de egy sarkalatos ponton, a megyekérdésben idő előttinek tartotta azok álláspontját. Pulszky jogász volt, de a tárgyú írásait hamar elhomályosították Szalay László tudósi értekezései, így ő attól fogva más területeken jeleskedett: írt az adóügy, az örökösöltség tárgyában, cikksorozata jelent meg a zsidókérdésről. A magyar doctrinairek /Bp., 1882/ c. könyvében Baksics Gusztáv megemlíti még Irányi és Tóth László nevét, mint akik időről-időre szóhoz jutottak a centralista csoport orgánumában, az 1844. július 1-től kezükben lévő Pesti Hírlapban.

A centralisták csoportjából nem emelkedik ki egyetlen vezetőregényiség, mégis elkülöníthető a társaság magvát-lélekét adó szűkebb kör, amelybe Eötvös, Szalay és Trefort tartozott. Közük gyülekeztek később a csoport többi tagjai; 1847-től báró Kemény Zsigmond is gyakorta írt lapjukba.

Bár Lukács Móric² volt közülük a legidősebb, vezetőiként Eötvös és Szalay személyét szokás említeni. Ők ketten nemcsak

azonos nézeteket vallottak, testi-lelki jóbarátokká is váltak. Nemcsak kortársak voltak, hanem egyidősek is: mindketten az 1813-as esztendőben születtek. Merőben más volt azonban környezetük.

Eötvös³ családja aulikus nagybirtokos familia, apai ágon összes rokona az udvert kiszolgáló nemesség körébe tartozik, anyjában a német Lilien bárók vére folyik. A fiatal Eötvös osztályrészül gondtalan gyermekkor jut, amit Erceiben, az angol minta szerint racionalizált kapitalizálódó családi birtokon tölt. Már itt magába szívja a hasznosság és a filantropia polgári ihletésű elveit. Kimutathatóan hat későbbi életpályája alakulására nevelője, a jakobinus multjáért Brűnnben három évi börtönt letöltött Pruzsinszky is. Felsőfoku tanulmányait a pesti egyetem bölcsészeti, majd jogi karán folytatja, Veszerle és Horváth István előadásainak hallgatója, 1833-ban jog- és államtudományokból államvizsgát tesz.

Egyetemi évei során kerül össze Eötvös a joghallgató Szalayval, aki viszont az értelmiségi nemességből származik. Apja ugyan helytartótanácsai titkár volt, korai halála folytán fia nehéz körülmények közepette nevelkedett. Képességei, logikus-módszeres egyénisége mégis sorra megnyitották előtte a kispénzüek számára egyébként zárva maradó kapukat. Érdekes módon szépirodalmi érdeklődésük hasonlósága lesz barátságuk alapja; az egyetemen töltött időben közös irodalmi vállalkozásokkal kísérleteznek.

Ekkorra már Pesten találjuk a közéletben éppencsak feltűnő fiatal Trefort Ágostont⁴ is.

Trefort a felvidékről származik: a Zemplén megyei Homonnán született 1817-ben. Reá is meghatározó befolyást gyakorol a szülői ház értelmiségi levegője. Seborvos apja, aki megyeszerte jó hírnévnek örvend, belga ügyvéd unokája. A kis Trefort már 13 évesen jól beszél németül és latinul, a magyart azonban csak töri. Hogy a nyelvet jól megtanulja, szülei az eperjesi iskolából Sátoraljaújhelyre iratják át; 14 évesen egyedül marad, szülei a kolera áldozatai lettek. Az egri liceumot pesti jogi tanulmányok követik, Trefort elsajátítja az angolt és a franciát. Rengeteget tanul, jól hasznosítja kivételes képességeit. Alig 19 éves, mikor befejezi az egyetemet, majd utra kel és bejárja egész Európát, meg-

fordul a cári Oroszországban is. Egy évre rá tér haza és a budai udvari kamaránál fogalmazógyakornoki hivatalt vállal.

1837-ben az általa felvetett műegyleti gondolat kapcsán ismerkedik meg Eötvössel, ugyanez a cikke hozza össze a műfordításai révén mind ismertebb Lukács Mórival is. Eötvössel bensőséges barátságba, majd - a Rosty-lányok révén - sógorságba is kerül.

Trefort, Eötvös és annak legjobb barátja: Szalay, egyre többet vannak együtt, sokat időznek az Eötvös család Borsod megyében fekvő sályi birtokán. Mindannyian értekezéseken dolgoznak; Szalay 1836-tól levelező, 1838-tól rendes tagja az Akademiának, Trefort 24 évesen tartja akadémiai székfoglalóját.

Aktívan részt vesznek az ország politikai életében, gyakran hallatják szavukat az országgyűléseken. Egyedül Eötvös tagja a felsőháznak, de családjá 1841-es anyagi összeroppanását követően ő is a rendek közt lép fel nézeteivel, az 1843-44-es országgyűlésen nincs kérdés, amiben állást ne foglalna.

A 30-as évek végétől kezdett megszilárdulni, egészé formálódni politikai nézetrendszerük. Felismerik a propaganda szükségességét és lapindításra gondolnak.

A szervezkedés kezdetét jelentő Themis azonban - bár időszzerű cikkekkal vázolta a polgárosodásból fakadó feladatokat - csufosan megbukott és harmadik füzetével meg is szűnt.

Következő próbálkozásuk a Budapesti Szemle, amelynek első kötete 1840-ben látott napvilágot. A centralisták akkor követett célja már más. Látják, hogy szükséges "a mivel nemzetek legujabb tudományos haladásainak... a hazai közönséggel megismertetése."⁵ Ennek jegyében publikálják itt Nyugatra tekintő tudományos dolgozataikat. Itt jelenik meg Trefort két jelentős gazdasági műve, itt kerülnek közzétételre Szalay kodifikációról és büntetőeljárásról írott munkái. A Budapesti Szemle azzal az igénnyel lépett fel, hogy társadalomtudományi szaklap legyen, így túlmont kora követelményein; egyúttal azonban lehetőségein is. Minthogy Magyarországon ekkor nem volt bázisa a tudományos időszakai sajtónak, ez a lap is csak rövid életű lehetett.

A centralista eszmék csak akkor találtak széles olvasókörözségre, amikor a Kossuth által megteremtett politikai napilapot, a Pesti Hírlapot örökül kapták. 1844 közepétől Szalay László vette át a lap főszerkesztői hivatalát. Bárhogya féltette is a municipalisták vezére, Kossuth a megyét utódai "papiros-gondolataitól"⁶, a Pesti Hírlap Szalay szerkesztésében a vármegye elleni küzdelem fő fegyverévé lett.

A centralisták felismerték, hogy "a magyar időszakai sajtónak... ugyszólván az egész politikai irodalmat pótolnia kell".⁷ Nem csináltak abból sem titkot, hogy a lapot eszméik propagálására kívánják felhasználni: "azon fogunk lenni, hogy az időszakai sajtó által reformot eszközöljünk az eszmékben" - írja Szalay Considerant Victornak címzett levelében.⁸ A cikkeket vezérlő fő elvre is rávilágítanak egy számban: "a journalistának... kívántsága, hogy igazságot mondhat, de egyszersmind kötelessége is."

A centralista csoport nemcsak a lapot örökölte Kossuth-tól; csatlakozott hozzájuk a Pesti Hírlap egy régi munkatársa, Csengery Antal is. Csengery 1844-ben mindössze 22 éves, de a PH megindulása óta irt az ujság számára, dolgozott annak ugyszólván minden rovatába. Jó stilusu cikkeit jellemző fogalmi pontossága, egyszerűsége hatalmas segítséget jelentett a centralista gondolatok terjesztéséhez.

A Pesti Hírlap köréhez csatlakozott Lukács Móric /1812-1881/ is, aki már korábban az elsők között adott hírt a nyugat-európai valóságról. Jól ismerte az utópisták tanait: Néhány szó a szocializmusról. Néhány eszme az egyesületi jog körül c. munkái tanúsítják, hogy helyesen mérte fel a kapitalista társadalom ekkor már kitetsző ellentmondásait, meglátta a pauperizálódás folyamatát is. Nagytávlatu gondolkodása és társadalmi szemléletmódja ugyancsak kapóra jött a centralistáknak.

Mi volt a centralisták módszere? Hasznosították utazásaik során szerzett tapasztalataikat; erről a korról mondja Pulszky önéletrajzában, hogy "ugy látszik, az egész liberatúra utnak indult".⁹ A tanulságmerítés eme éveiben valóban kötelességének érezte az akkori fiatal politikus- és írónemzedék, hogy a fejlettebb országok példáját a helyszínen elemezve keresse a hazai

fejlődés számára alkalmas kiutat a feudális berendezkedés egyre jobban elmélyülő és mindinkább érződő válságából.

"Mi nem tartozunk azok közé, kik büszke önhittségükben e hon határain túltekinteni nem akarnak" - vallja Szalay egyik első szerkesztői cikkében¹⁰. Magyarország nem önmagában, mindenkittől elkülönülve létezik, hanem "társak által környékeztetik", ezek "irányt adnak, melyet kövessünk, másban szintre mutatnak, melytől óvakodjunk".¹¹

"Nyugatos" nézeteik gyakran szorultak védelemre. A kormánylap, a - bátyjánál szerényebb képességű - Desseffy Emil vezette Budapesti Híradó "plágiummal" vádolta meg őket, a megye miatt vitába bonyolódott Kossuthék Hetilapjával is. A plágium vádjára Trefort adott csattanós választ: "Igen, mi plagiáriusok vagyunk, abban az értelemben, melyben az egész civilizáció egy nagy plágium. Mi mások tapasztalásán okulni akarunk; mi nem akarjuk eltesztani magunktól, amit az emberiség 50 év óta tett vagy gondolt".¹²

Ujságukban tanítva bíráltak, kiindulva abból, hogy "a journalistának hozzá kell szólni a készületlenhez, a még formálatlanhoz".¹³ Tudományos felkészültségük béreként a Budapesti Híradó gunyolódva "doktrinereknek" keresztelte őket, utalva arra, hogy a Kossuth gyújtó hangú cikkeihez szokott olvasótábor igencsak megcsappant 1844 óta. Erre mondja Szalay, hogy "ha nem akar silány lenni, kell, hogy tudós legyen a publicista".¹⁴

Történelemismeretükre, jogi műveltségükre támaszkodva valóban a tudomány szempontjából vizagáltak minden kérdést. Az olvasók izlését taktikai szempontok miatt mégsem hagyhatták figyelmen kívül, nyilván erre ösztönözte őket a kiadó Landerer is, aki viszont saját anyagi érdekeit látta veszélyeztetve az előfizetők számának lepadása folytán.

Igy került a lap élére 23 éves fejvel Csengery Antal, aki azonban nem mulasztotta el, hogy politikai irányvonalukat illetően megnyugtassa az olvasókat: "maradni fogunk, kik valánk a lefolyt egy év alatt".¹⁵ Miután a szerkesztést Csengery veszi át, Szalay László jobbára elméleti igénnyel ír az "Értekező" rovatban.

A vezércikkek ezt követően leginkább Trefort Ágoston tolla alól kerülnek sajtó alá.

Létezett a csoportban egy másfajta munkamegosztás is; Trefort elsősorban közgazdasági érdeklődésének megfelelően nemzetgazdasági tárgyú cikkeket írt, a központosítás Eötvös témája volt, Szalay és Kemény pedig a joghoz kapcsolódó kérdésekben mélyedtek el. Ez a specializáció is hozzájárult, hogy ma is joggal mondhatjuk: a centralisták voltak azok, akik tudományt és politikát egységbe fűzve "a nemzet gondolkodásának ... európai látókört"¹⁶ adtak.

II.

Államszervezeti reformok

A koncepció alapköve: a központosított állameszmény

Mindenekelőtt a cimbeli ellentmondás látszólagos voltát kell megvilágítanunk. Az állam, annak szervezeti felépítése kétségtelenül mindenkor felépítményi jellegű. Joggal vethető fel a kérdés, hogyan kezelhetjük mégis kiindulási alapként. Válaszképpen elegendő arra a szembeötlő tényre utalnunk, hogy míg a centralisták fellépését megelőző történeti fejlődés során kialakult haladó programok - az egyes osztályok, rétegek szerepét illetően számottevő eltérésekkel ugyan - de többé-kevésbé egységesen elfogadták a társadalom polgári irányba történő átalakításának szükségességét, a megvalósítás mikéntjére vonatkozólag éles szembenállás alakult ki, azonban a megvalósítás mikéntjét illetően, amely pl. az államszervezet majdani felépítésének kérdésében szöges ellentétté merevedett. Ez a jelenség teszi érthetővé, hogy a centralista nézetrendszer - amely a kormánypárttal és az ellenzék két másik csoportjával folytatott állandó és heves polémia során formálódott egésszé - az államra koncentrálódik. Természetesen a centralistáknak is megvolt a maguk tudományos módszerességével kialakított elképzelése a jövő magyar társadalmáról, azonban a tézisek mindig a szervezeti kérdésekhez, illetőleg napi politikai problémákhoz kapcsolódnak, az ott elfoglalt álláspontot megerősítő-magyarázó jelleggel, de mindenképp csak má-

sodlagosan jelentkeztek. Ennek következtében célszerűbbnek tartjuk a kérdéskör részletes tárgyalását későbbre halasztani.

A centralisták elméleti fejtegetéseinek kiinduló pontja azonos egy azóta elfelejtett német író¹⁷ megállapításával, amelyet nem csekély kárörömmel citál PH egyik 1845-beli száma: "Magyarország szabad, még egészen középkori alkotmánya lakosainak büszkesége és akadályja a nép szellemi kifejlődésének".¹⁸ A centralisták felismerték a helyzet tarthatatlanságát, és törvényhozási reformoktól várták annak megjavítását.

E reformok lényege, gondolati centruma a központosított, erős állam, amelyet felelős kormány, képviselői parlament, centralizált közigazgatás jellemez. "A szabadságnak társul kell adnunk a rendet" - írja Szalay László.¹⁹ Ahhoz azonban, hogy az általa megkívánt nemzeti egységet, jogegységet, törvénykezési egységet és közigazgatási egységet²⁰ egyaránt megvalósító, modern államgépezet jöjjön létre, hatalmas akadályt kellett leküzdeni: a feudális partikularizmus leginkább élő, legkézzelfoghatóbb megnyilvánulását - a municipális igazgatási szervezetet. Leszámolás az anekronisztikussá vált pólitizáló vármegyével - ez a centralisták államépítési teóriájának igazi sarkpontja.

Ennek megfelelően nagy jelentőséget tulajdonítottak a kérdésnek, és írásaikban tág teret szenteltek neki. Főként Eötvös foglalkozott sokat az igazgatási centralizáció problémakörével: a tárgy munkáinak terjedelme meghaladja az elvbarátai által együttesen írtakat. Alig szerezték meg a Pesti Hírlapot július 1-én, 1844. július 4-én már megjelenik Eötvös cikksorozatának első része, Központosítás és helyhatósági rendszer címmel. Tárgyilagosan elemzi a megyerendszer hibáit, nem tagadva meg tőle történelmileg igazolt előnyeit sem. Ha oly sokáig fennállott ez az intézmény, egykor bizonyára célszerűnek kellett lennie - mutat rá egy későbbi írásában²¹, majd így folytatja: "nincsen kormányforma, amely alatt nemzetünk annyi viszontagságoknak ellen állhatott volna, mint éppen a megyei szervezet". A municipális tagolású állami szerkezet fennmaradását indokló körülményekben beállott változásoknak szükségképp az intézményrendszernek a megváltozott feltételekhez időmitását kell eredményezniük. A megyei adminisztráció kiváló eszköz volt a letűnt

korokban a magyar nemzeti lét megőrzésére, de a benne meglévő konzerváló képesség a továbbfejlődés biztosításához már kevés. Ebben a kérdésben minden centralista egyetért. Az izig-vérig publicista Csengery Antal másként fogalmaz, utalva éppen a megyei igazgatás visszasszágaire: A municipális rendszerben "az alkotmányos garanciák legdrágábbikát birjuk, melynek ára a legrosszabb adminisztráció".²² Trefort kijelenti, hogy "nem látja a megyék haladó szerepét"²³, Irinyi József szerint a vármegyei intézmény adott formájában a "rendszerezett és megörökitett anarchia".²⁴

Műveikben számos hibát rónak a municipális igazgatás terhére - hogy nem válik el az adminisztratív funkciótól a politikai, hogy a megye mint végrehajtási szerv lassu és tökéletlen, hogy a feudális vármegye a visszaélések melegágyává lett. A megyei adminisztráció legfőbb "bűne" azonban kétségtelenül az, hogy bénítva számos haladó törekvés megvalósulását, az érdekegyesítés, és ezáltal egészében véve a polgári fejlődés útját torlaszolja el. Erre mutat rá Szalay, mondván, hogy "nekünk száz különvált érdeket kell összpontosítani... erre vagy gyenge, vagy talán éppen visszás eszköz a municipális daraboltság".²⁵

A megyét támadni még a reformkori miliőben is merész vállalkozás volt. A sajátos történeti fejlődés folytán általánossá vált a megyéhez fűződő százados vonzalom. Mohács óta a vármegye a nemzeti túlélés eszközeként létezett, és miután egy, a megyét megtörő magyar nemzeti abszolutizmus nem alakult ki, mindvégig megmaradt a függetlenség eszméihez való kapcsolódása. A megye adott lehetőséget és formát a Bécs birodalmi politikájával szembeni ellenállásnak a feudális abszolutizmus évtizedei alatt is, így a közvélemény szintjén a municipium mint "az alkotmány bástyája" élt. Szellemsen utal erre az állapotra Beksics Gusztáv, aki szerint "a vármegye az átlagos köznemes számára maga volt az alkotmány".²⁶

Meg kellett küzdeni a "nemzeti génusz" mítoszával is. Eötvös mutatta ki, hogy a megye nem ősmagyar intézmény, eredetinek pusztán ezért tűnhet, mert "róla az európai polgáriasodás, mint régi halottjáról, már rég elfeledkezett".²⁷

A centralisták tehát minden eszközzel támadták a megyét. Eötvös az ügy szolgálatába állította iróművészetét is. Ennek eredményeként születtek meg a Magyarország 1514-ben és A falu jegyzője c. nagy regényei. E támadássorozattal párhuzamosan azonban a reális bírálatot végigkísérte a jövő munkálása. Eötvösék sarkából akarták kifordítani a municipális rendet, de nem mulasztották el, hogy az így támadó ür betöltésére alkalmas, részletekbe menő terveket dolgozzanak ki, hogy valósággá válják Szolay mondása: "van valami több a megyénél; ez a valami az ország".²⁸

Fő célként a parlamenti kormányformának egy nyugati mintájú, a "miveltebb nemzetek" képére teremtett alkotmányos monarchia alakjában történő bevezetését szabták meg.

A reform gyökere: az átalakított helyi igazgatás

A centralisták állameszménye szerinti állam alulról fölfelé szerveződik. Az állami szervezet alapsejtje, a helyi igazgatás alap-egysége immár nem a "néptől egészen különvált osztály hatósága-ként"²⁹ működő megye, hanem a kiterjedt önkormányzattal rendelkező erős faluközösség, amely egyúttal a minden vonalon megerősített központi hatalom méltó ellensúlyát képezi. A helyi igazgatási centrum ilyenképp közel kerül a lakosság széles rétegeihez, szolgálja azok politikai és egyéb jogainak érvényesítését, megfelelő eszköze az érdekegyesítésnek, lehetőség a távlati cél: az egész nemzet egyetlen polgári osztályba olvasztásának megvalósítására.

A magyar falu szerepének megváltoztatásáról vallott centralista nézetek ujszerűségét az imént mondottak előrebocsátása mellett is csak úgy mutathatjuk be, ha visszapillantunk a falusi igazgatás akkor állapotára.³⁰ Minthogy a községek Mohács után változatlanul a földesur joghatósága alatt állottak, a polgári történettudomány számos képviselője tagadta mindennemű községi szintű önkormányzat létét. A község a reá kiterjedő joghatóság folytán szorosan függött földesurától, lakosainak mégis rendszerint volt valamelyes befolyása az egyes igazgatási tisztségek /bíró, esküdtek, jegyző/ betöltésére. Valamiféle korlátozott önkormányzat alakult ki, amely helyilég nyert szabályozást urbáriumok, illetve falutörvények formájában. Csak Mária Terézia jobbágy-

politikájának eredményeként született meg az első egységes szabályozás az urbéri pátenzenben, azonban a reformországgyűlések idejére az is túlhaladottá vált. Ezt a lemaradást volt hivatva pótolni az 1832-36-os diétán meghozott 1836: 9. tc. a községek belső igazgatásáról. Ez a három községi kategóriát /rendezett tanácsot nem tartó község, szabadalmas mezőváros, nemesi község/ létrehozó jogszabály az általános érvényesülés igényével pontosan körülírta az egyes tisztségek betöltésének feltételeit, számos tekintetben bővítette a falusi közigazgatás önkormányzati jellegét.

Az akkoriban meglehetősen korszerűnek ítélt szabályozás azonban nem illett a centralisták elképzeléseibe. Ennek fő okát abban kereshetjük, hogy az 1836: 9. tc. is a jobbággyi függésre építette a község általános képét, meghozta oly módon - amely az akkori viszonyoknak egyébként teljesen megfelelt - hogy a községi adminisztrációra szervesen ráépülhessen a "municipális daraboltságot" képviselő vármegye. Ez a ráépülés oly mértékben sikerült, hogy a megyei igazgatás a községek szervezését szinte tönkresilányította, új és újabb funkciókat vont el tőle, a jól csak helyileg megalapozható döntések sorát szivta magához. A községi szervezetet a megye gyámkodása egyszerű robotgéppé változtatta. Pontosán látták ezt a centralisták, és természetesen nem haboztak szóvá tenni. "A megyei tisztviselők ellenörködése elnyomó befolyássá fajul" írják a Pesti Hírlapban.³¹ A jegyző példáján bemutatták a vármegye pozíció-elvonó szerepét is.

Cikkeik nyomán mind világosabbá vált: a centralizált státusnak a megye és a község alapvetően megváltozott viszonyára kell épülnie. Ez a gondolatsor megint csak kemény ellenállásba ütközött, nemegyszer gunyoros hangvétellő vitacikkek sorát váltotta ki. Ezen a téren különösen a Budapesti Híradó jeleskedett. A "népelemi alapon való községrendezés"³² tézisével szemben tanusított ellenséges magatartás könnyen érthető, ha figyelembe vesszük az akkortájt általánosan elfogadottnak tekinthető értékrendet, amelyben az első helyen álló vármegyét az állam követte, s a község csak a sor végén kullogott. A községrendezés körüli hírlapi csatározásokban különösen Csengery Antal számos cikke érdemel említést, jóllehet a probléma nem került el sem Eötvös, sem Szalay figyelmét. A közsé-

gekre vonatkozóan javasolt szabályozás alapelvét Csengery fogalmazta meg: "meg kell engedni, hogy azon érdekeket, amelyek a státus polgárait közelebbről érdeklik, önmaguk intézzék".³³

A fenti célkitűzésből kettős követelmény fakad. Mindenekelőtt

1. az önkormányzat,

2. méghozzá már a legalsó szinten,

ugy megvalósítva, hogy az igazgatásban való részvétel - "az őt érdeklő ügyek intézése" - a státus minden polgára számára elérhető, reális lehetőséggé váljék. Mindezen követelményeknek megfelelni látszott a centralizált államban működő szabad faluközösség. Az új községi adminisztráció jogi jellegzetességei a megye - község viszony milyenségétől függenek.

Ehhez képest Csengery a következőket ajánlja:

- /1/ A község nem politikus intézmény: kizárólagos funkciója az igazgatás.
- /2/ A községi tisztviselőket a lakosok választják, megszorítástól /feudális megszorítástól/ mentesen, cenzuális alapon.
- /3/ Az állam ellenőrzi a községek működését; a funkcióját a megyei szervezeten át gyakorolja.
- /4/ A megye "felügyeli a községi adminisztrációt, de nem avatkozhat be"³⁴ /ahogyan mai szóval mondanók: törvényességi felügyeletet lát el/.
- /5/ A megye a községtől a közigazgatás minden ágában időről időre jelentéseket kívánhat meg. /Ez valamilyen célszerűségi szempontú ellenőrzés, amelyet azonban csak negatív nézőpont vezet: a mulasztások elhárítására szolgál/.
- /6/ A megye közgyűlése tanácskozik és dönt a központi rendelkezések végrehajtásáról, valamint a helyi /megyei/ jelentőségű rendelkezések kiadása tárgyában.
- /7/ A megye közgyűlésén bizonyos kiemelt fontosságú, ill. a községet speciálisan érintő, a községi érdekek védelme céljából taxative meghatározandó ügyekben kötelező a községi tisztviselők részvétel, akiknek nemcsak a tanácskozási, hanem a szavazati jog is megadtna.

Ezek a főbb tételek adódnak abból az ugyancsak Csengery Antal által lefektetett tézisből, miszerint "az önkormányzás elveinek az alkotmányos ország minden institutioján át kell szövődnie".³⁵ Ugyanakkor felismeri, hogy sajátos kölcsönviszony áll fenn az önkormányzat és a centralizáció között: mindaddig nem lehet szó önkormányzatról, amíg a törvényhozásban nem érvényesül a centralizáció.

A községrendezésről fentebb mondottak már előrevetítik a megyei igazgatás a centralista teória szerint kikerülhetetlen szerepváltozásának egyes irányait. A megyét szüntelenül ostromozott hibától megszabadító metamorfózis lényege: megvonva tőle politikai funkcióját, a feudális helyhatóságot a helyi igazgatási rendszer modern elvek szerint kialakított szervezettel és hatáskörrel bíró adminisztratív egységévé kell tenni. Ennek további feltétele a közigazgatási és a bírói funkció szétválasztása. Eötvös kifogásolja a vármegye statutárius jogát is, rámutatva arra, hogy ez nehezen kiküszöbölhető ellentmondásokat szül, amelyek végsőfokon potenciálisan magának a megyerendszernek a megrendüléséhez, illetve széthullásához vezethetnek. Ugyancsak Eötvös emeli ki az egységes adókvetés szükségességét is.

A centralisták figyelme, úgy tűnik, mindenre kiterjed. Felvázolják a megye egyes funkcióinak ellátásában szükséges változásokat. Foglalkoznak szinte minden igazgatási ággal, minden egyes igazgatási feladattal, a közmunkáktól az árvaügyig.

Miután a megye centralista elvek szerinti átalakításának fő jellegzetességei már az eddigiekből is kitűnnek, ismétlés helyett itt mindössze arra szorítkozunk, hogy a megváltozott megye lényegét megragadó Irinyi Józsefet idézzük: "a községek követeiből álló, azok fölötti hatóság a megye", amely "nem birna közkormányi hatáskörrel".³⁶ "A megye nem egyéb, mint a községek összlete, a községi szerkezet az alap; ennek produktuma a megyei kerületi szerkezet" - foglalja össze Beksics³⁷, a "doktrinerek" liberális beállítottságú történetírója. Ő egyébként a centralistáknak a helyi igazgatás tekintetében kifejtett nézeteiről szólva szemükre veti, hogy ugyan "nem mertek" elmenni az angol mintájú önkormányzat követeléséig.

E jelenség okát a magunk részéről abban véljük felfedezni, hogy a centralisták által megrajzolt igazgatási rendszer jogi felépítettségét tekintve nemcsak hogy megfelel a centralizált központi hatalom létezésének, de harmónikusan illeszkedik a centralizáció attribútumaként jelentkező népképviselőt követelményéhez is. A teória így megvont keretei tehát egyszerűen ennyit kívántak meg és nem többet.

A kormány

A doktrinerek álláspontja szerint minden haladás alapja a "szabadságnak társul adott rend". A tudományos precizitással kidolgozott helyi igazgatási rendszer azonban a rend megvalósításához önmagában kevés, szükséges az egyes elemeket egységbe olvasztó, a végrehajtó hatalom egészét birtokló kormány.

Az elképzeléseiknek megfelelő kormány a közigazgatási hierarchia csúcán áll, így egyaránt rendelkezik az egész országot érintő operatív döntések hozatalához szükséges áttekintőképességgel és a döntései végrehajtásához kellő hatalommal.

Eötvös csoportja magáénak vallotta a hatalmi ágak elválasztásának a francia felvilágosodástól örökölt elméletét. Ebből ered fontos következtetésük: a kormány, bár a végrehajtó hatalom birtokosa, nem lehet egyben a legfőbb hatalom is, az ország legfelsőbb szintű irányítása a lakosság egészét képviselő, a törvényhozó hatalommal felruházott országgyűlés hatáskörébe tartozik. A fenti elvből fakadó tétel, hogy a kormány csak a parlament akaratából, annak alárendelten működhet. Tevékenységéről elszámolással tartozik az országgyűlésnek, cselekedeteiért és mulasztásaiért egyaránt felelős.

A kormány felelős volta rendkívül fontos tényező, a központosítás feltétele; más oldalról, a kormánynak felelősséggel való terhelése nélküli hatalomösszpontosítás elkerülhetetlenül abszolutizmusra vezet. Ezzel szemben a felelős kormány az alkotmány megtartásának municipiumoknál sokkalta hatékonyabb eszköze - biztosítéka lehet. Erre Csengery Antal mutatott rá a felelős kormány felállításáról 1845 második felében /augusztus-november/ lefolyt hírlapi vita során. Az érvelés lényege a következő: ha a törvénytelen rendelkezés végrehajtását a megye megtagadja, ez még csak negatív értelemben vett biz-

osíték a tényleges jogsértésekkel szemben.³⁸ Ez azonban nyilvánvalóan nem elegendő, hiszen a jogrendet sértheti vétkees mulasztás is. Ebből, továbbá a kormány szerepéből adódó következtetés, hogy nem lehet megelégedni a felelősségi intézmények csupán egyes igazgatási feladataira történő behozatalával, a kormány felelősségének egységesnek kell lennie.

A kormány azonban nemcsak felelős; van egy másik meghatározó jellemzője, mégpedig az, hogy parlamentari. Csakis így biztosítható az a gazi többség uralma, amely egyúttal az egyén számára is jóval nagyobb szabadságot biztosít, mint ami a szűkkeblű megyei kormányzat alatt elérhető volt.

A felelős parlamentari kormány terve ebben a formájában a maga korában Magyarországon egyedülálló elképzelés. A felelős kormány ugyan nemagában véve az Ellenzéki Nyilatkozatban is szereplő követelés, de míg megvalósítása a centralisták egyik középponti törekvése volt, a Nyilatkozatban nem a főhelyre került. Emellett a fölöttébb heterogén ellenzéki tábor jórésze csak a felelős kormány behozatalát helyezte előtérbe, mintegy következménynek tekintve annak parlamentari formáját. "Abban különböztünk többi elvrokonainktól - írja visszatekintve Csengery 1848-ban -, hogy ők a korkérdések hosszú névjegyzékébe iktatták a parlamentaris kormányt, mi pedig a névjegyzék felírásává ettük".³⁹

Számos helyen foglalkoztak a kormány felállításának feltételeivel, szerepével. Erős kormányt akartak, amely a haladást előmozdítani képes.

Kitérésként megjegyezzük, hogy az erős kormány követelése - jóllehet gyökeresen más érdekből fakadóan - szerepelt a konzervatívok elképzelései között is, ily módon nemegyszer alkalmat adott a centralisták programjának bizalmatlanságot kiváltó félreértésére.

Szalay és társai tisztán látták, hogy az "erős" kormány csak meghatározott feltételek megléte esetén állhat fenn tartósan⁴⁰. E feltételek között első helyen jelölték meg a közigazgatási, törvénykezési egységet, a kormány önállóságát. /Ezt azonban - miként erre később részletesen kitérünk - nem tartották a birodalmi keretek fennmaradásával ellentétes tényezőnek. Így az önállóság itt mint igazgatási-hatásköri kategória szerepel./

A kormány gyors cselekvőképessége és felelőssége egyaránt megkívánja, hogy ne kollegiális szerkezetben működjék, azaz a miniszterek egyéni, egyszemélyi irányítása alatt álljon szakágazatuk. Az államhatalmi ágak teljes és következetes elválasztása folytán a kormány nem foglalkozhat bíráskodással.

Parlamentáris eredeténél fogva a kormánynak természetesen legpártra kell támaszkodnia, de ügyelniük kell a kormányoknak arra, hogy "magukat parlamenti fractiok eszközeül lealázniok nem szabad".⁴¹ A kormány erényeként értékeli Csengery a "szilárd és bátor föllépést".

Megvoltak az elképzeléseik a kormány politikai taktikáját illetően is. Bár - mint azt Szalay László más összefüggésben kifejti - "mivel a kormány ereje nő - új, erősb, központosított ellenzékre van szükség",⁴² a kormány a köz érdekét és pártcéljait egyaránt szem előtt tartva köthet politikai kompromisszumot, felismerheti, hogy "nagy célok keresztülvitelében elleneivel egy uton lehet mennie".⁴³

Az államigazgatás szervezeti-működési elvei

A centralisták által bevezetésre javasolt államigazgatási sémát áttekintve szükséges röviden megvizsgálunk az igazgatás működésére vonatkozó elveket is.

A jó igazgatás kellékeiről alkotott centralista nézetek alapvetően két forrásból erednek. Egyrészt előttük állt a municipalista "legrosszabb adminisztráció" negatív példája, másrészt európai látókörük képes volt megragadni a fejlődésben előrébb lévő nyugati államok átvételre érdemes intézményeit.

Csengery és Szalay egyaránt ellenzik a kollegialitást azon az alapon, hogy ez "nem alkotmányos rendszerbe való".⁴³ A jó igazgatásnak három alapvető kritériumát különböztetik meg:

1. a felelősséget,
2. az egységet és
3. a következetességet.

A felelősség központi kategóriája a centralista eszmekörnek, általában a törvényesség biztosítékaként épül bele az államszervezet tervébe. A felelősségnek tulajdonított ilyen jelentőség vezet a

kollegialitás tagadásához, miután a felelősség testületi elv mellett "illuzórikus".

A másik két kritérium az igazgatás gyorsaságát - mai terminológiával: reakciókészségének fokozását - hivatottak biztosítani. Összefoglalva: a fent említett feltételek mellett jöhet létre optimális igazgatás, amelynek tulajdonságai a pozitív és negatív értelemben vett törvényesség és a gyorsaság.

Az adminisztráció működésével kapcsolatban felhivnak az elharapódzott visszaélések büntetendővé nyilvánítására, ám nem tévesztik szem elől azt sem, hogy az akkori állapotok között - Kemény Zsigmond szkeptikus megjegyzése szerint - "sokkal több a bűnös, mint ami aggály nélkül fizethető összeg".⁴⁴ Rámutatnak, hogy nem megoldás a személyzet kicserélése sem. Az egyetlen lehetséges kiutat Trefort Ágoston javasolja: "az adminisztráció fölött csak a nemzet ellenőrködhetik".⁴⁵ Ez kétségtől elvonhatatlan összhangban van az alsófoku igazgatási posztok választással történő betöltésének az előzőekben már bemutatott koncepciójával.

A népképviselői országgyűlés, a törvényhozó hatalom letéteményese

A centralisták jelentős felismeréseinek egyike, hogy a fennálló törvényhozás szerkezeténél fogva alkalmatlan a haladás szolgálatára. "Közjogunk ignorálja a népességnek legalább 9/10-ed részét" - írja Kemény egyik cikkében.⁴⁶

A rendi gyűlés azonban nemcsak összetételét tekintve nem reprezentánsa az ország népességének, de részint az abszolutizmus örökségeként, részint a megyének a kor szemlélete szerinti elsődlegességéből folyóan, hatásköre sem terjed ki az életviszonyok elég széles területére. A törvényhozás adott összetételében csak a nemesség érdekeit képviseli, s minthogy a képviselők mind nemesek, más rétegekhez kapcsolódó speciális kérdésekre helyes megoldás nem is várható tőlük.⁴⁷ Ez a törvényhozó testület még messze áll a Szalayék szeme előtt lebegő eszménytől: "megye és országgyűlés közt nem lehet szó valamiféle egyensúlyról"; "mi hatalmas törvényhozást kívánunk... fő feladatnak nem azt tartjuk, hogy az egyes részek közötti egyensúly fönntartassék, hanem azt, hogy minden

egyes rész a maga körében célszerűen működjék".⁴⁸

Az óhajtott átalakuláshoz a centralisták szerint strukturális reformok sorának kell végbemennie:

a/ Mindenek előtt a polgári társadalom szabályainak megfelelően népképviseleti alapara kell helyezni a törvényhozást.

b/ Megoldásra vár az ún. városi kérdés.

c/ Fel kell számolni a követutasítások rendszerét.

d/ Az országgyűlést fel kell ruházni a mandátumok megvizsgálásának és elfogadásának jogosítványával. Ez utóbbi volt a verificatio kérdése.

e/ Végül egyéb módosításokra is gondoltak.

ad a/ Miután az országgyűlés összetételében fennálló kirívó aránytalanságot felfedték, a centralisták tétovázás nélkül rámutattak a fejlődés útjára. "Szükség, hogy a nemesség törvényhozási befolyása a többi osztályra is kiterjesztessek" - jelenik meg a Pesti Hírlap egyik 1847-es számában.⁴⁹ A népképviselői országgyűlés létrehozásában az egyes ellenzéki programok jószereével egyetértettek, ám a választási rendszer módozatai körül már késhegyig menő vita dult az egyes csoportok között. Viszonylag szűk réteg ismerte azonban a demokratikus képviseleti rendszer lényegét. Eötvös és társai felismerték a közgondolkodás "mivelésének" szükségét, ujságukon keresztül az egész nép tanítóivá kívántak válni.

Először Eötvös fogott tollat és adott elméleti kiindulópontot az élesedő politikai harchoz 1845 tavaszán.⁵⁰ A népképviselő a polgári jogok egyenlőségén alapul, szögezi le. Megvalósítására két utat tart járhatónak. Vagy mindenki kapja meg a nemesség politikai jogait, vagy a nemesi politikai jogokat kell korlátozni oly mértékben, hogy azok mindenkire kiterjeszthetővé legyenek.

Az első módozatnak az általános választójog, a másodiknak a cenzusos rendszer felel meg leginkább. Semmiképpen sem lehet azonban a két elvet antidemokratikus módon vegyíteni a cenzus által majdan kiszorítandó köznemesi rétegek érdekében, figyelmeztet rá Eötvös.

Nem sokkal később, 1847-ben már letisztultan jelentkeznek a

választási rendszerről vallott centralista nézetek.⁵¹ Ezek szerint a népképviselőt sem végcél, hanem pusztán eszköz arra, hogy elérhetővé váljék az "egyenlőség jogban és teherben" polgári eszménye. A politikai jogok kiterjesztésének főbb elvei a következők:

- /1/ Egy osztály se legyen elzárva a képviselőlet lehetőségétől.
- /2/ A megadott jogok gyakorlása mindenkire kedvező legyen.
- /3/ E jogok által ne váljék illuzórikussá az egyes polgárok "befolyása az álladalomra".
- /4/ A politikai jogok egyben kötelezettségek is, ezért olyan egyénekre bizandók, "kik azoknak célszerű gyakorlata iránt némi kezességet nyújtanak".
- /5/ A választójog gyakorolhatásának feltételei ne a véletlen szeszélyétől /pl. ezületes/ függjenek, hanem "az egyes polgárok iparkodásához" igazodjanak.

A vázolt elvekből is kivehetően a centralisták a mérsékelt cenzus hívei voltak, jóllehet a cenzus mennyiségi értelemben vett pontos meghatározásával mindvégig adósok maradtak. Trefort művei között mégis található valamelyes utalás erre nézve is.⁵² Ő a választási tudás legjobb kritériumának a vagyont tartja, lévén azonban, műveltség, függetlenség egymástól kölcsönösen feltételezett. Az ezen kritériumok egyikével bíró emberben "inkább föltehető a nyilvános szégyennek érzete" mondja. Javaslatára szerint a cenzus nagyjából két tényezőtől függhetne:

- 1/ A polgár ingatlan tulajdonától /ahol is a cenzus bázisa az ingatlanok törvényileg meghatározott minimális értéke lenne/.
- 2/ A keresettől, hivatal, vagy tőke utáni jövedelemtől /ez esetben a cenzus alapjaként a polgár által fizetett házbért jelöli meg/.

A mérsékelt cenzualitásnak a választási rendszer alapjául tétele elhatárolja e csoportot mind az ellenzék radikális szárnyától, akik általános választójogot követelnek, mind pedig a konzervatív irányzat követőitől, akik viszont - bízva a műveletlen tömeg könnyen manipulálhatóságában - egy, a cenzus alacsony voltánál fogva az általános választójoghoz praktikusán közel álló rendszert

láttek legmegfelelőbbnek. A centralisták a mérsékelt cenzusban vélték megtalálni annak biztosítékát, hogy távol tartsák magukat mind a "subversiv irányzatoktól", mind a "régí állapotokhozí vak ragaszkodástól".⁵³

Említést érdemel, hogy Szalayék sem zárkóztak el mereven az általános választójog megadáása elől, pusztán gyakorlatilag nem tartották azt kivihetőnek. "Tisztelem az általános szavazatjog iránti törekvést, de nem hiszem, hogy arra már megértünk volna", írja. Szalay László.⁵⁴

Szalay mutatott rá arra is, hogy a választójog általában véve is legfeljebb elvileg lehet teljes, ki kell abból rekeszteni mindazokat, akik "nem nyujtanak elégséges észbeli és erkölcsi biztosítékot", akikről "fel kell tennünk, hogy nem tudnak, vagy nem akarnak jól választani".⁵⁵ Az "álnok és képmutató" kétfoku választási móddal szemben a közvetlen választási rendszert részesítik előnyben.

A választójog kérdésköréhez kapcsolódik a centralista nézetrendszerben feltalálható kis számu következetlenségek egyike is. Hiába hívta fel a figyelmet Eötvös 1845-ös cikke az általános választójog és a cenzualitás vegyítésének veszélyére, a két rendszert a centralisták is megkísérlik szintetizálni. E szintézis náluk az értelmiség érdekeit szolgálja és így bizonyos fokig indokolható, hiszen a "polgár iparkodására" épül, amelynek eredménye, a műveltséget tanusító diploma, bizonyít annyit, mint a cenzus. Logikusnak kell azonban tartanunk ezt a javaslatot is, ha a cenzus akkori jelentéstartalmát alapul véve, abban a képesség, a "jól választani tudás" jelét látjuk.

ad b/ "Az első lépés a népképvisélet ösvényén"⁵⁶ az egyébként moglehetősen sokrétű - ún. városi kérdés megoldása volt. E problémakör vizsgálata /a községrendezéshez hasonlóan/ ismét csak a történeti gyökerek figyelembe vételével képzelhető el.

A szabad királyi városok országrendisége az 1514: 3. tc. óta - különösen a Habsburgok politikai érdekektől vezettetett városszaporító politikája folytán - az országgyűlések állandó témája volt /1608, 1637-38/. A polgárság nem válhatott a nemesi képviselők vetélytársává. Míg a XVII. század folyamán reálisnak tűnt annak lehetősége, hogy a számbelileg egyre szaporodó civitások egy sze-

mélyenként kivett szavazás esetén többséghez jussanak az alsótáblán, később a nemesség keresztülvitte, hogy az összes királyi városok szavazatát egynek számítsák. A polgári elem befolyása az országgyűlésben elenyészően csekélyre zsugorodott. A városok és különösen a polgári lakosság erőteljes növekedésével a jogi helyzet anakronisztikussá vált, a reformországgyűlések idejére pedig világosan kitűnt tarthatatlansága. Ugyancsak problémát jelentett a városi belső szerkezet reformja. Legtöbb helyütt szűk elit, alig pár család örökletes birtokában volt a városi igazgatási hatalom, ők váltogetták egymást a tanácsban és az egyéb tisztségekben. A korrupció általánossá vált, ezen nem segített a központi kormányzat által sebtében életre hívott deputációs ellenőrzési módszer sem.

A városok kérdése tehát lényegében kétfelé ágazik, az egyik a szavazati jog, a másik a belső igazgatás súlyos problémája. Mindkét kérdés szerepelt mind az 1843-44-es, mind az 1847-48-as országgyűlésen, de kielégítő megoldás az előbbin a felsőtábla ellenállása, az utóbbi esetben a forradalom kitörése miatt nem jöhetett létre.

A centralisták felfedezték a városi szavazatok megadásának politikai jelentőségét. Ez tűnik ki Szalay Lászlónak 1843. május 27-én Korpona követeként az alsótáblán előadott beszédéből, de a városok szavazatait és belső rendezését tárgyaló törvényjavaslat vitájában általa mondottakból is. Hangsúlyozza, hogy nem mindössze "néhány városi szavazat rehabilitásáról" van szó, hanem egy új elemnek a törvényhozásba való felvételéről. Ez az elem "szót fog kölcsönözni minden vitalitással bíró eszmének", mondja Szalay.⁵⁷ Csengery még sommásabban fogalmaz: "a polgárság ügye a haladás ügye".⁵⁸ A városi szavazatok visszaadását az országgyűlést erősítő lépésnek, a népképviselőhöz vezető első lépcsőfoknak szánták. Nem minden feltétel nélkül kívánták azonban a városok bevonását az ország politikai életébe.

Szalay előrelátó bölcsességgel szükségesnek találta, hogy előbb sor kerüljön a városi adminisztráció megreformálására,⁵⁹ demokratikus átalakítására. A városi vezető testület legyen független, nagylétszámú, tagjait az arra alkalmas polgárok közül válaszzák. Csak így érhető el, hogy a diétára küldendő városi követek valóban a lakosság küldöttei legyenek. Ugyanakkor itt sem felejtke-

zik el Szalay a központosítás érdekéről. Javasolja, hogy maradjon meg a központi kormány felügyeleti joga, de az ne érjen el olyan mértéket, amely akárcsak veszélyeztethetné is a polgárok függetlenségét.

A célszerűség azt diktálja, hogy az imént vázolt két kérdéskörre a megoldást egyazon jogszabály keretei közt keressék. Ez volt kezdetben a centralisták álláspontja is, ez szűrhető le Szalay követi beszédeiből, de Csengery még 1845-ben is a választási törvénnyel elintézhetőnek tartja a városi kérdést. Szalay véleménye azonban megváltozik. Nyilván a főrendeknek az 1843-44-es országgyűlésen tanúsított elutasító magatartása késztette erre, emellett észre kellett vennie a politikai erővonalak megváltozását is, amelyek mind sürgetőbben követelték a mielőbbi szabályozást. 1846 őszén már úgy látja⁶⁰, hogy el kell választani a politikai rendezést az adminisztratívától. Az utóbbival járó, aprólékos kidolgozást igénylő részletkérdések a javaslatot "a két tábla közti állandó ingázásra kárthatatnák", a lassúság pedig elkerülhetetlenül bukásra ítélő. Nem mulasztja azonban el, hogy hozzáfűzze: ez korántsem jelenti az adminisztráció fontosságának el nem ismerését.⁶¹

ad c/ A polgári típusú parlament létrehozásának útjában áll a követutatisításoknak a XVI. századtól kialakult és a XVIII. századra általánossá szélesedett, a küldöttek magatartását kötelezően meghatározó rendszere. "Mit mi országgyűlésnek nevezünk, csak falhoz hasonló, melyet valaki mulatságra azért épített, hogy mostorséges visszhangot képezzen" - állapítja meg Böttvös.⁶² Az instructiókkal nem fér össze a népképviselési rendszer, mert ahogy Csengery Antal fogalmaz: "az utasítási rendszer tökéletesen megsemmisíti azon beolyást, melyet az egyes választó választási jogának gyakorlata által a törvényhozásra gyakorolhatna."⁶³ Csakis abban az egy esetben nem válna illuzórikussá a népképviselés az instructions rendszerrel, ha az utasítást a választók összessége készítene, ami viszont nem lehetséges. Az e szisztéma szerint lefolyó ülésen a szó valódi értelmében vett tanácskozás csak kivételesen folyhat. Az utasításos rendszer hibájaként említik továbbá, hogy egyrészt lassu, másrészt kizárja a szilárd törvényhozási többséget, így az országgyűlés munkáját megnehezíti, rugalmatlanná teszi. Megfosztja

komolyságától a küldöttek munkáját, "ügyvédi felelkezéssé törpíti"⁶⁴ szónoklataikat.

ad d/ Szalay már 1844-ben kifejti, hogy "akaratlanul is a municipalistákat támogatja az, aki nem akarja az alsóház függetlenségét".⁶⁵ E függetlenség elérésének egyedüli útja a követutastások eltörlése és a verificationnak az országgyűlésre bízása. A verificatio előtérbe állítása abból fakad, hogy a népképviselői országgyűlésbe megválasztott küldött már nem pusztá mandatáriusa, hanem a szó teljes értelmében vett felelős képviselője választóinak. A mandátumok ellenőrzési jogának a parlamentre ruházása azért elengedhetetlen, mert enélkül - hogy ismét Szalayra hivatkozzunk - "a Rendek táblája nem leessen soha ur a maga házában".⁶⁶

A verificatio az országgyűlés centralisták által javasolt átalakításának természetes velejárója, a szuverén parlament attribútuma. Azt, hogy a kérdés egy időre a municipalistákkal vívott szópárbaj középpontjába került, jórészt a verificationnak az országgyűléshez utalása ellen felhozott érvek okozták. Ilyen érvek voltak:

- /1/ Az országgyűlés nem avatkozhat a követek és a küldöik viszonyába, ez veszélyeztetné a megyék önállóságát.
- /2/ A külföldi választótestületek polgárok időleges egysülései, ott a verificatio indokolható, a magyar vármegye viszont épp az ellentétük.

A tudósi szintű jogi felkészültséggel rendelkező Szalaynak azonban egyik érv megcáfolása sem okozott különösebb nehézséget.

ad e/ A végső cél, amely egyszerre kiindulópontja és célja minden centralista fejtegetésnek, a "hatalmas törvényhozás" megvalósulásához egyéb reformokra is szükség lett volna.

Szalayék megállapítják, hogy elsősorban gyakrabban kell a diétát összehívni; deklarált céljuk az éves periódus volt. A centralisták még számos, a törvényhozás tekintélyének növelését szolgáló javaslattal álltak elő.⁶⁷ Részletes tervük volt a hozandó házszabályokra; tartalmi jelentőségű és képviselők munkáját könnyítő ajánlásuk, hogy a kormány már előre megformulázott javaslatokkal álljon a gyűlés elé, ők proponálták a parlamenti munka bizott-

sági formáját, végül kezdeményezték a parlament üléseiről való sajtóbeszámoló szabaddá tételét.

A birodalmi keret

A parlamenti kormányforma bevezetéséért vívott harc körülményei közepette a centralisták az állami önállóság kérdését fel sem vetik.⁶⁸ Az eszményített érdekegység minden szinten való biztosítására, nem utolsósorban gazdasági szempontból vezetettvén, a birodalom fenntartását találták megfelelő eszköznek.

"Birodalunk szilárdsága... érdekeink egységében fekszik", "a birodalomnak feladata, hogy az egyes tartományok pótolva egymás szükségleteit, közös erővel, anyagi és szellemi érdekeiknek a lehetőségig való kifejlődése után törekedjenek" - jelenik meg a Pesti Hírlap hasábjain.⁶⁹ Állásfoglalásukban az is közrejátszott, hogy egy önálló Magyarország véleményük szerint gyengének bizonyult volna a cári Oroszország ekkoriban már Nyugat felé is megmutatkozó nagyhatalmi aspirációival szemben. Súlyt helyeznek az "alkotmányos függetlenség" biztosítására,⁷⁰ ez a felelős kormány feladata lenne; ám nem dolgoztak ki részletes javaslatokat, és bár látták, hogy a kapcsolatok lényegét tisztázni kell,⁷¹ mindvégig megmaradtak az általánosságok szintjén. "Végzetünk, hogy az örökös tartományokkal feloldhatatlan kapcsolatban maradjunk", írják.⁷² Egyébként is kár lenne a status quo-t megbolygatni, mivel Ausztria és Magyarország közössége - amint Csengery fogalmaz - "olyan politikai képződmény, ami az európai államrendszer és földrajzi helyzetünk folytán a monarchiának és Magyarországnak egyaránt hasznára van".⁷³ Ugyanakkor két lábbal a valóság talaján álló politikusok lévén, kénytelenek észrevenni a rendszer hiányosságait, a birodalmi kereteket egyre jobban feszítő erőt is: "ha a népek egymáshoz való viszonyát tekintjük, azok nem oly barátságosak, mint azt éppen a birodalom érdekében kívánánk."⁷⁴ Rámutat Csengery Antal arra is, közös érdek volna, hogy az egyes országok-tartományok "kifejlődése nemzeti sajátosságaikkal összhangban" történjék.

A centralisták által elfogadott birodalmi keret az egész teória Achilles-sarkának bizonyult. Az alkotmányos monarchia megteremtésén, intézményei precíz kidolgozásán fáradozva tévesen mérték föl a helyzetet. Szem elől tévesztették, hogy a politikai

körülmények úgy hozták, az általuk felvázolt fejlődés már csak egy önálló polgári Magyarországon mehetett végbe. A politikai erőviszonyok elemzésétől való ezen pillanatnyi lemaradás okozta, hogy amikor 1848-49 eseményeinek sodrában eszményeiket a Habsburg-ház és Ausztria ellen kellett megvalósítani, a fordulat Eötvösöket felkészületlenül találta, és végső fokon az irányzat feloszlására vezetett.

III.

"Ésszerű kifejlődésünk". A centralisták társadalom-ideálja és megvalósításának módzatai

Miként arra már az előbbiekben utaltunk, a centralista teória kiérlelte saját társadalmi eszményképét is. Ez a kép azonban nem egységesen, a maga egészében tárul elénk, hanem államszervezeti, politikai, gazdasági tárgyú elemzésekben található megjegyzések és utalások apró mozaiklapjaiból magunknak kell azt összeraknunk.

A centralisták is tudták, hogy "a hűbériség azon bomladozó állapota, mely a mai társadalmat meghasonlásba hozta a középkorival, tovább fenn nem tarthatja magát."⁷⁵ Különösen azt a jelenséget tartották a kor követelményeivel ellentétesnek, hogy "midőn a polgár és polgár közötti viszonyok mind szövevényesebbé válnak" a népesség többsége - "műipar, polgári szolgálat /1/ és általában az értelmiségnek tetemes része" - ki van rekesztve a hatalomból, míg "a privilegizált osztály töredéke... több, mint képviselt".⁷⁶ Látták azt is, hogy birtokuk tulterheltsége folytán az adózó osztályok helyzete nehéz, és az ország a kin-kosarvesen kiprésolt adóbevételük ellenére sem tud megfeloldni előrelépni;⁷⁷ hogy az urbériség szükségképpen pauperizmushoz vezet.⁷⁸

Eötvös csoportja Magyarország felemelkedését mélyreható demokratikus átalakulástól várta. Valamennyien bíztak abban, hogy a nem túl távoli jövőben "az alkotmány nem szétezeredik, hanem egy népnél leond tulajdona".⁷⁹ A bázisul felhasználni kívánt tár-

sadalmi réteget tekintve, tervük az ellenzéki programok legradikálisabbika. Míg Széchenyi a fő-, Kossuth pedig a közép- és kienemességben látta az országot átformálni képes vezető erőt, a centralisták a polgárságot, az értelmiséget tekintették a demokratikus mozgalom természetes hordozóinak. Azt, hogy az egyes rétegeknek közelebbről milyen szerepet szántak, világosan láthatjuk, ha megvizsgáljuk, milyen az általuk ajánlott népképviselési szabályozás; így ehelyt utalunk az előző fejezetben előadottakra.

A centralista teória alapja és váza: a tulajdon szabadságára épülő polgári társadalom sémája. A francia forradalom tanulságaként úgy vélték, a teljes demokrácia kiharcolása csak a polgárságnak áll érdekében, más oldalról azt tartották, hogy "szabad institutciókat csak erős középosztály tarthat fenn".⁸⁰ Ezt a szempontot is tekintetbe vették a centralisták, mikor fokozott ütemű iparosítással számbelileg is erősíteni kívánták a polgárságot. Óvakodtak azonban attól, hogy átalakulást sürgető terveiket túlzott mértékben a kispolgárságra alapozzák, távolról sem akarták az országot - Szalay csipős szavait idézve - "a rőf és a mérlog-serpenyő tulzó befolyása"⁸¹ alá vetni. Taktikai megfontolásból igyekeztek, hogy ne riasszák el terveiktől az arisztokráciát; az nem fog elányészni a képviselési rendszer mellett sem, fejti ki Trefort, "hanem mint földbirtokos, politikai jogokat cenzus mellett szintén fog gyakorolni".⁸²

Vallották, hogy a demokratikus polgári társadalom csak a közteherviselésen alapulhat, eszerint a nemességnek "minden létező terhekben birtokaránylag kell résztvennie".⁸³

A kialakítandó új társadalmi rend másik - az anyagi jellegű közteherviselés mellé párosuló jogi - pillére a törvény előtti egyenlőség, amely ugyancsak gyakorta fordul elő a centralisták munkáiban.⁸⁴ Mint kifejtik, ez nem az állapotok egyenlősége; az anyagi értelemben vett egyenlőség nemcsak utópikus, de antiszociális elképzelés is. A józan politika célul csakis a jogbeli egyenlőség, az azonos mérce követelményét tűzheti maga elé.

Az elkövetkezendő társadalom legjelentősebb erőnye az egyéni szabadság biztosítása, amely viszont "nem más, mint a polgár joga, hogy testi és lelki tehetségeit"⁸⁵ kifejthesse. Megfigyelték azon-

ban a Nyugat-Európában időközben virágzásnak indult tőkés társadalom szembetűnő hibáit is. Jól látták, hogy azt a "pénzerő és a versenyzés tulható ereje" jellemzi, "melly az apró földbirtokost és a kézművest a napszámos sorsával fenyegeti".⁸⁶ E hibák kiküszöbölésére, illetve tompítására az utópista szocialisták tanáiban váltak felfedezni a helyes megoldás nyitját. Ehhez képest a pauperizmus elkerülése végett önszegélyező munkás-egyesülések létrehozását, munkásérdekeltségű részvénytársaságok alapítását javasolták.

Az általuk felépített ideál lényegét legtömörebben Beksics Gusztáv általunk is már többször idézett könyvének szavaival adhatjuk vissza: ez az irányzat "a polgárságban akarta felolvasztani a nemzetet, a nemzetben a polgárságot".⁸⁷

A "szabad emberek szabad tulajdonára" alapozott társadalom kiépítésének útjában azonban két komoly akadály is tornyosult: megoldásra várt egyrészt az örökváltság, másrészt az ösiség problémája.

1. Az örökváltság, amely a feudális viszonyok polgáriakkal való felcsatlósásának legfőbb emelője, a jelentőségének megfelelően régóta szerepelt az ellenzék követeléseinek listáján. A kérdés mielőbbi rendezését nemcsak a mellotte felhozott, tudósan megokolt érvek indokolták, nyomatékosan mellotte szóltak az 1831-ben lejátszódott "koleralázadás" és az azt követő parasztmozgalmak is, amelyeknek az 1846-os galiciái példának köszönhető megélénkülése friss aktualitást kölcsönzött az örökváltság ügyének.

Az örökváltság jelszavát zászlajára írta ugyan az ellenzék, a reformkor országgyűlésein mégsem született döntő fordulat.

Az egyetlen jelentős előrelépést az 1839-40. évi országgyűlés hozta. Az ott elfogadott 1840: 7. tc. enyhített valamelyest a jobbágyság sorsán, lehetővé téve, hogy egyes jobbágyságok, vagy egész községek földesurukkal kötött szerződés révén örökre megváltsák minden urbéri tartozásukat. A kérdéskör jelentőségét felismerték a centralisták is, és beillesztették programjukba.

1846 folyamán a Pesti Hírlap számos cikket közöl az örökváltságról. Ezek közös mondanivalója, hogy a törvényhozás nem maradhat meg az eddig tett lépéseknél, elsősorban azért, mert "az

örökváltság eszközzését tisztán a földbirtokos kényétől nem lehet függővé tenni".⁸⁸

A továbbblépés utjaként több javaslatot is felvetettek. Megítélésük szerint mindenekelőtt törvényhozási uton kell gátat vetni annak, hogy a földesur tetszése szerint megakadályozhassa az urbéri tartozások megváltását. A szerződés létrejöttét hosszasán elodázhathatja, vagy végleg lehetetlenné teheti, ha a felek nem tudnak megállapodásra jutni a szerződés szükségképpen i eleme: az urbéres tartozások elengedése fejében járó ellenszolgáltatás összegében. Ennek elkerülésére ajánlják a Pesti Hirlap szerkesztői, hogy ha az összeg vitás, azt közigazgatási uton történő megbecsültetéssel állapítsák meg.⁸⁹

Bár az 1840. évi jogszabály permissziv rendelkezése korántsem lebecsülendő, minthogy "minden egyes határ, hol az örökváltság megtörtént, nyereség"⁹⁰, politikai tekintetben kifejezetten káros, mert rontja azok helyzetét, akik még földesuri hatóság alatt állnak. Jóllehet a centralisták sem kételkednek abban, hogy az urbéri követelések "jól szerzett jogok", észre kell venniök azt a szembeszökő tényt, hogy mind nehezebbé válik az urbéri viszonyok fenntartása, így az előrelépés a földbirtokos osztály érdekét is szolgálja, minthogy az "a földesur és jobbágy közti surlódás" felszámolása mellett a munkaerő kimélését is célozza. Az általános megváltást elkerülhetetlennek tartják. Nem teszik magukévá a francia forradalom radikális megoldását; a megváltás nélküli utról mondja Pulszky, hogy "ilyen eljárást helyeselhet néha a politica, a jogosság sohasem".⁹¹ "Ez valóságos eltulajdonítás" - írja később.⁹²

A megváltás gyakorlati megvalósítását a centralista csoport az államra kívánja bízni. A tapasztalható nagyfoku hasonlóság ellenére sincs azonban egységes nézetük az államnak szánt szerepre vonatkozólag.

Az egyik változat szerint az állam fizesso meg a földbirtokosoknak a tartozások tőkéjét, ezt az összeget kölcsönből fedezheti, amelynek kamatait viszont az e célra képzendő adóalapból törleszteni. Jóval árnyaltabb ennél Pulszky Ferenc javaslata, főbb ajánlatai:

- /1/ A földesur legyen köteles hozzájárulni a megváltáshoz, "igazságos kártérítés" mellett.
- /2/ A kártalanítási összeget választott bíróság határozza meg. A bíróság paritásos alapon jönne létre, felelőrszben a jobbágyok és felerészt a földesurak képviselőiből. Elnökét a Helytartótanács jelölné, esetenként. /Azt már nem teszi hozzá Pulszky, hogy az ilyen elnök személye aligha lenne tökéletes garancia a jobbágyi jogállású felek számára./
- /3/ A tartozások összegét egy /esetleg külön e célból életrehívott/ hitelintézet előlegezné, hosszú lejáratú kölcsönök formájában.
- /4/ Az állam szerepe abban állna, hogy e hitelintézeti kölcsönökhöz tőkét kövacsoljon, és hogy a minél hosszabb lejáratot lehetővé tegye, azaz e tőke - pénzügyi szakszóval élve - "olcsó pénz" legyen.

Megint más megoldást vázol fel Pulszky Ferenc arra az esetre, ha a politikai helyzet alakulása folytán egyszerre válna lehetségessé a közteherviselés és az örökváltság megvalósítása. E verzió értelmében a később megváltandó kilencedtől és tizedtől eltekintve, az összes urbéri szolgáltatás ellenértékét az állam finanszírozná, e célra felvett kölcsönből. Az állam ezt a kifizetést mintegy a magukat megváltó jobbágyoknak nyújtott kölcsönként teljesíti, azok az így kapott összeget 6 év alatt megfizetendő 12 részletben törleszthetnék, míg az államkölcsön kamatait egy, 2/3 részben a jobbágy, 1/3 részben "az egész nemzet" által fizetett adó fedezné. Az urbéri szolgáltatások megszűnése a tartozás törlesztésének hat éves periódusához igazodik, a törlesztés arányában megy végbe.

A harmadik terv szerint a földesur tőkéjét a fentiekhez képest létrejövő három forrásból három részletben kapná meg. Harmadrészt azonnal, az állam által felvett kölcsönből, további harmadát 3 éven belül, a mindenkittől birtokaránylag szedett adóból fedeznék, végül a fennmaradó részt a jobbágy törlesztendő fokozatosan csökkenő mennyiségű robot és készpénz formájában, a megváltás tényétől számított 6 év alatt.

Az utóbbi két tervezet közös vonása, hogy egyik sem érinti a kilenced és a tized fizetését. Ezekre Pulszky az első tervezetnél már ismertetett paritásos alapon létrejövő választottbíróságok rendszerét kívánta bevezetni.

2. A centralisták tudván-tudták: ahhoz, hogy a polgári társadalmi ideál valósággá váljék, meg kell teremteni annak anyagi alapját, a szabad tőkés tulajdont; ami viszont nem lehet másként végbe, mint az ősiség szétzuzásával. Az Árpádok korából származó, de törvényileg először csak Nagy Lajos 1351. évi dekrétumában rögzített ősiség nemcsak a feudális tulajdont kötötté változtató fő tényező, de a feudális földtulajdonhoz kapcsolódása révén a társadalom rendező elveinek egyike is.

Hitelriasztó hatása folytán óriási gazdasági visszahúzó erőt is képviselt, elsősorban emiatt támadta minden haladó irányzat Széchenyi korszakot nyitó Hitelének megjelenése óta. "Ésszerű kifejlődésünknek aligha van hatalmasabb akadály" - írja róla a PH egyik 1847. májusi száma.⁹³

Az 1844-es országgyűlés után az ellenzéki nézetek között az ősiség jövőjére vonatkozóan három fő irányzat különíthető el: van, aki csak módosítani kívánja, másik nézet szerint fokozatosan meg kell ezütnetni, végül az utolsó csoport azt vallja, hogy rögtön és teljesen el kell törölni. Ez utóbbi álláspontot tették magukévá a centralisták is.⁹⁴ Rávilágítottak, hogy "a földfeldarabolást akadályozó törvények ártalmasak és fölöslegesek", még akkor is, ha "sok cikket kicsinyben éppen nem lehet termelni"; mondvacsinált közgazdasági érvekkel nem lehet pártolni a haladást megakasztó intézményeket. Jogilag vizsgálva a kérdést, kimutatták azt is, hogy az ősiség eltörlése a gyökeres jogánál /ex iure radicali/ fogva jóságait visszakövetelőt vajmi kevés tényleges előnytől fosztja meg, hiszen a bizonyítás itt olyan nehézkes, hogy a vitás javakat így is csak elvétve itélik meg számára.⁹⁵

Az ősiség problémaköréből kiindulva kitértek a birtokviszonyok vizsgálatára, és úgy találták, ezek változatlan fennállása mellett "polgári egyenlőségről szólni... valóságos önámítás".⁹⁶ Nemcsak a szabad rendelkezés joga hiányzik, de a kibecsülés és az aviticitás miatt nincs meg a tulajdoni biztonság sem. Haladásellenes tényezőként említik a birtokok egy részének tehermentességét is.

A feudális földtulajdon a polgári szempontból leglényegesebb szabadságjogot korlátozza. Ilyen viszonyok mellett nem is lehet szó igazán tulajdonról, az amit tulajdonnak nevezünk, nem megy túl a birtok kritériumain. Csökkentik e viszonyok a földtulajdon értékét, növelik a napszámosság arányát, és ezáltal szükségképp kedvező talajt adnak a pauperizmusnak is, fejtegeti a nemzetgazdász Trefort.⁹⁷

A szükségesnek vélt változtatásokkal szemben két követelményt támasztanak. E változások 1/ biztosítsák a nemesi birtokot és 2/ legkevésbé sértsék a tulajdonjogban rejtőző szabadságelemet.⁹⁸ Trefort véleménye szerint a szabad tulajdoni rendszer kihatásaként létrejön a jogegyenlőség, lehetővé válik az ingatlanok szabad árumozgása, végső fokon "nagyobb tér nyílik a munkának".⁹⁹

3. Az eddig mondottak során bemutattuk a centralisták által megálmodott ideális állam szervezetének és társadalmának főbb vonásait. Eötvös és társai azonban nem állhattak meg e tudományosan megalapozott célrendszer felrajzolásánál, egyszemmind gyakorlati politikusok is lévén, nem kerülhették el, hogy keressék terveik megvalósításának utját-módját.

E cél érdekében behatóan vizsgálták a politika sajátosságait. A politikának közérthetőnek kell lenni: "minden politica csak annyiban jó, amennyiben mindenki által megérthető" - írják a PH-ban.¹⁰⁰ Felismerik, hogy minden politikai probléma "létrejöttétől szüntelen alakulásoknak tétetik ki"; ennek okát "a pártokban rejlő értelmi és erkölcsi súly" változásaiban látják.¹⁰¹ "Mídon a kérdés szerkezetet nyer... többé-kevésbé az érdekek józan kiegyenlítését hordja függolékül", mondja Kemény már idézett cikkében. A napi politika követelményei is arra készítették a centralistákat, hogy foglalkozzanak a politikai párttal, annak feladataival. A pártnak "nemcsak céljával kell tisztában lennie, hanem az uttal is, amely hozzá vezet" - állítják fel az általános követelményt 1847-ben. Sokoldalúan világítják meg a stratégia és a taktika viszonyát: "Ha a pártcél tisztázatlan, úgy a párt kevéssé képes meghatározni napi taktikáját."¹⁰²

Másrészt bár a stratégia és taktika szorosan összefonódnak, és a stratégia a taktikára nagymérvű befolyást gyakorol, a centralisták kifejtik, hogy e kapcsolat nem egyirányú, statikus, így

"a párt látszólag egészen megváltoztathatja irányát, anélkül, hogy következetlenséggel vádoltatnék".

Elmélkedésük eredményeképpen arra a következtetésre jutottak, hogy a megoldás módját a törvényhozás által hozott reformokban kell keresniök. Ezt elsőnek Szalay László vetette papírra 1844 augusztusában: "míg Magyarországnak szabad törvényhozása van, addig jövőjének biztosítása csak önmagától függ".¹⁰³ A reformok elhatárolását szigorúan alkotmányos keretek közt kívánták megvalósítani. Még a haladó Szalay is irtózik a forradalmi tömegmozgalomtól, mindenazonáltal kifejti, hogy nem tart a francia forradalomnak a felvilágosodás tiszta eszméit szerinte elferdítő "tulságaitól", mivel a magyar nemzet "több évszázadig alkotmánytélvezett nemzet" lévén "sohasem léphet olly dissolutiora, mint az, melly csak tegnap bontakozott ki az abszolutizmus bilincseiből".¹⁰⁴

Utalásaikból fény derül a reformálás hogyanjára vonatkozó elképzeléseikre is. Mindenekelőtt a reformot nem tartották bármikor megvalósíthatónak, óvakodtak attól, hogy az ujnak biztos megjelenése előtt lerontsák a régit. Különösen így volt ez a megye ügyében, amelynek garanciális jelentőségében a centralisták is egyetértettek a municipalistákkal, és bár ők ismerték az alkotmányosságnek a megyénél jobb garanciáját, valamennyien egy véleményen voltak Szalayval, aki szerint az adott helyzetben a municipiumok jogainak csorbítására törekedni egyenesen "vétek" lett volna.¹⁰⁵ A megyei reform csak akkor időszerű, ha már megvalósult a felelős kormány. Hangsúlyozták, hogy az átalakulást fokozatosan, nem egycsepásra kell véghezvinni. Irinyi egyik írásából az derül ki, hogy a centralizáció "végcél, nem azonnal hajtandó végre".¹⁰⁶ míg Szalay László így nyilatkozik; "mi nem tartozunk azokhoz, kik hazánk egész átalakulását 1-2 év alatt eszközölhetőnek vélik".¹⁰⁷

A reform nem idegenkedhet a hasznos kompromisszumoktól, mert "a jónak ellensége a tökéletes".¹⁰⁸ "Nagy átalakulásunk" záloga pedig nem a politikai-igazgatási posztokon a kormány által engedményként végrehajtott személycsere, a járható ut csak az intézmények megváltoztatásán keresztül vezet.¹⁰⁹

A "kifelejtett" nemzetiségek¹¹⁰

E címmel nem jelen dolgozatunk hiányosságára kívánunk utalni. A centralisták által mérnöki pontossággal megrajzolt társadalmi átalakulásban a nemzetiségi kérdés nem hogy nem került a fontossága szerint őt megillető helyre, de - égető sürgőssége ellenére - az egész kérdéskört csak érintőlegesen tárgyalják.

E jelenség okait kutatva, két irányban kell elemeznünk a centralista nézetek kialakulásának előzményeit. Elsőnek a tényleges, gazdasági-történeti helyzetet szükséges megvizsgálnunk, majd az ennek felépítményeként jelentkező liberális nemzetfogalmat vesszük szemügyre, amely a nemzetiségi kérdésre ekkor választ kereső gondolkodók számára nemcsak kiindulóponttul szolgált, hanem nézeteiknek egyszersmind áttörhetetlen keretet is adott.

Az európai fejlődés általános vonalának megfelelően a magyar nemzeti mozgalom is a polgári fejlődés bázisán jöhetett létre. Jóllehet a Magyarországon és Erdélyben ekkoriban élő mintegy 4 900 000 magyar és székely a népesség 50 %-át sem tette ki, a polgárosodásért harcoló magyar rétegek az elkövetkező átalakulás előnyeit az ország egész területén élvezni akarták. A félvilágosodás eszméitől fűtött fennkölt hazafiságukba mindennapi gazdasági érdekeikből fakadó nacionalista vonások vegyültek, a Bécs-ellenes patriotizmus az ország területén élő más népek feletti osztatlan uralom igényével párosult.

A tökétes fejlődés irányába ható termelőerők azonban nem maradtak hatástalanok az ország más nyelvet beszélő lakosaira sem. A nemzetiségekben is kezdtek a magyarokéhoz hasonló igények megfogalmazódni, amelyek hol önálló nemzetállam alakítására, hol a birodalmon belüli vezető szerep megukhoz ragadására irányultak. Minthogy a nemzetiségek gazdasági egységesülése számos akadályba ütközött, továbbá ők nem vehették igénybe a magyar nemzeti mozgalomnak intézményesült legalitást kölcsönző megyét sem, így mozgalomuk a magyarhoz képest időbeli lemaradással fejlődött.

E "fáziskésés" folytán a nemzetiségi uralkodó rétegek szemében reálisnak tűnt a veszély, hogy a kiszorított Hanbsburg uralmat a magyar polgári állam váltja fel; így a magyar és a nemzetiségi erők szembekerülése elkerülhetetlenné vált.

A nemzeti mozgalom nem létezhetett megfelelő ideológia nélkül. A magyar etnikumnak a nemesi liberalizmus irányzata nyújtott segítséget, amiképpen az addig csak elszórtan jelentkező nézeteket integrálva megalkotta alapvetően már polgári tartalmu, hazai körülményeinktől mégis sajátos determinált nemzetfogalmát. Ez a nemzetfogalom már tágabb a feudális értelmezésénél, amelybe még csak a kiváltságos rend fért bele, sőt nem korlátozódott a magyar etnikumhoz tartozókra sem. Definíciójuk felöleli az összes országglükosokat, a feudális kiváltságoktól mentes új társadalom összes tagját, akiket egybekapcsol a polgári szabadságjogok mindenki számára azonos tartalommal biztosított rendszere.

A liberalizmus áramlatában kimunkált gondolati alapokon nyugodtak a centralisták nézetei is. Egyetértettek a nemesi liberális többséggel abban, hogy az ösiség eltörlése és a nemesi kiváltságok kiterjesztése folytán a nemzetiségi kérdés is azonmód, "önmagától" megoldódik. A nemzetiség problémáját Kossuth-hoz hasonlóan, kizárólag a szociális különbségekből származtatták, elvitatták a nemzetiségek azon jogát, hogy nemzetként kezeltesse nek; annál is inkább, mert a liberális nemzetfogalom őket is felölelte. A nemzet csak történetileg fejlődhet ki - volt alaptételük, ez viszont csakis a magyar etnikumra állt. "Hazánkban a magyar elem a honszerző, alkotmányozó és törvényalkotó" írja a PH.¹¹¹

Érdekes módon éppen ők, a polgári átalakulás élharcosai szorgalmazták leginkább a magyarosítást, mégpedig abból eredően, hogy ők már a jövőendő vetélytársat látták bennük. Állásfoglalásuk következtében ezen a téren is szembekerültek az arisztokráciával, amely a maga részéről biztosítani igyekezett a nemzetiségeket arról, hogy nem ért egyet a szélsőségesen nacionalista polgári nézetekkel, ugyanakkor a magyar nemességnek azt próbálta bizonygatni: a polgári társadalom nyújtotta egyenlő lehetőségek mellett a számbeliileg kisebbségben lévő magyar kiváltságos osztály vezető szerepe szükségszerűen elenyész. A centralisták felismerték a gondolatsor mélyén megbúvó reakciós magvat, a feudalizmus "prolongálásának" szándékát és az 1846-os esztendő folyamán hosszas hírlapi polémiaiban cáfolták e nézetek igazságát.¹¹²

Kapják meg a nemzetiségek is a polgári szabadságjogokat, de ezzel ne fesszák meg a magyarságot vezető szerepétől: ez volt a centralista csoport nem titkolt célja. A magyar etnikum "hivatása... a civilizációt és jogot terjeszteni népünk között", írja Csenger-ry.¹¹³ Erről a kérdésről Szalay sem vélekedik másképp: "nekünk több nemzetiség fölébe kell emelnünk a magyart", említi a centralizáció és az érdekegyesítés feltételei között.¹¹⁴ 1848 előtt Eötvös is csak alkalmilag nyilatkozott, anélkül, hogy akárcsak körvonalalaiban is megkísérelte volna átfogó koncepció kialakítását. Egy röpiratra adott válaszából¹¹⁵ kitűnően elismerte a nemzetek egyenjoguságát, ám nemzet alatt ő is a liberális "történeti nemzetet" értette. Ennek jegyében egyetértett azzal az - egyébként ugyancsak a liberális gondolkodás szülte - nézettel is, amely a történetileg kifejlődött nemzeteknek - minthogy azokon kívül mást nem is ismert el - megadta a jogot, hogy az ellenőrzésük alatt tartott államterületen az erősebb jogán abszorbeálják a többi etnikumot, így valószínűsítve meg a végső célt: a nyelvi és etnikai tekintetben lehetőség szerint homogén, polgári nemzetállamot.

IV.

Szalay László jogi nézetei¹¹⁶

Már az előbbiekben is utaltunk arra, hogy a centralisták között volt bizonyos munkamegosztás; bár társadalmi-politikai érdeklődésüknek hódolva többen is végeztek jogot, a centralisták jogászaként Szalay nevét illik említeni.

Szalay László korának rendkívül széles látókörű, óriási műveltséggel rendelkező tekintélyes jogtudósa, ennél fogva nem kerülhetjük el, hogy teret ne szenteljünk jogi írásainak.

Rendszerező elméje, következetes gondolkodásmódja jogelméleti kiindulópontjára is befolyással volt. Ennek főbb vonásai már a Kollár Ferenc, mint publicista című akadémiai székfoglaló előadásából kitűnnek. Szalay felismerte, hogy mind a politikai, mind a jogi gondolkodásnak filozófiai alapokon kell nyugodnia. Utazásai és olvasmányai folytán jól ismerte a fő filozófiai áramlatokat,

hatott rá Bentham utilitarizmusa és Hegel dialektikája. Ő magát hegelianusnak vallotta. E befolyást kell látnunk ama törekvésében is, hogy gondolatrendszerében nem tűrte meg az eszme és a valóság ellentmondását. Marxista jogelmélet-tudományunk azonban rámutat,¹¹⁷ hogy Szalay félroértette Hegel tanait. Hegel álláspontjáról bírálta Kant a priori sztikus kategóriáit, harcolt a kantianus filozófia jogalkotásbeli befolyása ellen. Magáévá tette Hegel dialektikus történelemszemléletét, azt jogi tárgyú írásai-ban módszerként is alkalmazta.

Érdeklődésének fókuszában több kérdés is szerepelt, ezek közül elsőként a kodifikációról alkotott nézeteivel foglalkozunk.

A kodifikációt Szalay nemcsak a tudomány szemszögéből vizsgálta, nézeteit át- meg átszövik a gyakorló jogász szempontjai. Maga is tagja volt az 1840: 5. tc.-kel létrehozott országos választmánynak, amelynek feladatául "a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető és javító rendszer" behozatalát szabták a Karok és Rendei.

Szalay elutasította azt a korábban divatos nézetet, hogy a kódex feletti tanácskozásra a képviselő testületek alkalmatlannak volnának, mert ugymond a sok tag befolyása megbontja a rendszer egységét, másrészt a kollektív munkával elenyészik a felelősség, végül mert a képviselők nem szakértők. E jelenségeket Szalay is látja és helytöleníti. Az ő véleménye az, hogy a testület ne maga készítse a jogszabályt, de pontról-pontra tárgyalja meg annak tervezetét. A "sokaság" közreműködésének fentebb mondott hibáit tompítaná az az eljárás, amely által a testület beavatkozása "a legüdvösebb expedienssé" válhatna. Elvileg ellenzi a törvénymódosítást, csak a teljes értékű új jogszabályok alkotását tartja hasznosnak.

A jogszabálytervezet elkészítésére a gyakorlati követelményeket is kielégítő megoldást javasol. A tervezet elkészítésére a törvényhozó testület alakítson választmányt, ahol a törvény-tudó elem nagyobb létszámban képviselgetne; ez a szűkebb bizottság is csak egy tudós tagját bizza meg a tervezet kidolgozásával. Ezen az úton véli biztosíthatni a javaslat egységét és szakszerűségét. A jó teljesítmény zálogát részint a tervezet alkotójának

képességeiben, részint a vállán nyugvó egyszemélyi felelősség össztökélő hatásában látja.

A jogalkotás gyakorlati folyamatában természetesen fel kellett vázolni a létrehozandó jogszabállyal szemben támasztandó követelményeket is.¹¹⁸ A büntetőjog általános részének kodifikálása kapcsán Szalay felhívja a figyelmet arra, hogy "veszélyes dolog" volna tudományos nézeteket, elveket törvénybe iktatni, ezeket a tudománynak az életviszonyok alakulásánál sokkalta gyorsabb fejlődése következtében az idő hamarabb túlhaladja, így a jogszabály pusztán ezért módosításra szorulna. A stilus oldaláról vizsgálódva, megkívánja a jogszabálytól, hogy az "a nemzet nyelvén szóljon", ami egyúttal logikai szükségszerűség, lévén "a törvény célja, hogy ismertessék". A törvény nyelvezete legyen esztétikus, ezáltal is segítse elő, hogy az állampolgárok tiszteletben tartsák. Szerkezetére nézve a jogszabálynak "tisztának" kell lennie, azaz "rekesz-szen ki mindent, ami nem egyenes kifejezése a törvényhozó akaratának". A jogszabály legyen továbbá egyszerű - "kerüljön mindent, ami a képzelődéssel hat" - és szabatos.

Szalay másik fő témaköre a büntetőjog és a büntető eljárás. Idevágó gondolatainak iránytűje az az általa is hangoztatott /és végső fokon Arisztotelesz Politikájára visszavezethető/ tézis volt, ami szerint a jog célja az igazság érvényre juttatása. A törvényesség és az igazságosság határai, miként a sztoa bölcséletéből okult Cicerónál, nála is egybeesőnek.

Ebből a tételből kiindulva foglalkozik ezzel az alapvető kérdéssel, vajon védelmi, vagy inkvizitorius rendszerre épüljön a büntetőeljárás. Megítélése szerint a tisztán vádoló eljárás nem felel meg a büntetőjog céljainak, tudniillik az államhatalom nem maradhat fenn, ha a bűnelkövetők megbüntetésére pusztán a sértett állásfoglalásától függ. Nem fogadhatja el a nyomozó elvet sem az eljárás vezérelvének. Az inquirens nem lehet egyszerre vádló és védő, mert "már az eljárás kezdetén hajlik az egyik oldal felé". Emellett rámutat arra is, hogy mikor a nyomozó elv alapján a vádlottnak az inquirens személyében szükségképp rossz védelmet biztosítanak, erre hivatkozva megtagadják tőle az igazi védő oltalmat. "A kutató eljárás elvetlen, és a bírói önkény folytán veszélyes a polgári szabadságra" - mondja ki Szalay a végső szentenciát.

Véleménye szerint a nyugati eljárási rendszerek mintájára el lehet és kell választani a perbeli funkciókat. Ezt az indokolja, hogy "gyarlóságainknál fogva csak ekkor remélhetnénk, hogy a különösen összebonyolódásuk által könnyen megsérülők közül mindegyik némi tökéletességgnek nézhet elé a kivitelben". Ugyancsak veszélyezteti az igazságszolgáltatás érdekeit vegyülése a közigazgatással. Szalay az állam szervezeti reformjának jelentős faktoraként kezeli, és az egyes hatás- és feladatkörök megtisztulásával, határaik pontos újbóli megvonásával kívánja megvalósítani a funkciók szétválasztását.

Bár sikre száll a polgári szabadságjogok védelmében a magánvádra büntethető cselekmények törvényi szabályozása mellett, az eljárás egyik pillérének a francia típusu ügyészi vádhatóságot, a "statatusügyvédséget" szánja. Nézete szerint a végrehajtó hatalomnak alárendelt, szigorúan központosított ügyészi szervezet biztosítaná a bűncselekmények kinyomozását, valamint szavatolná a polgári szabadságjogok épségét is. A szabadságra nem rejt veszélyt az a tény, hogy ez a szervezet a kormánytól függ. Tekintettel arra, hogy a büntetőjog feladata a közrend védelme, elkerülhetetlen, hogy reális hatalmat bizzanak az ügyészségre - szögezi le. Ellenkező esetben a közhatalom "erő nélküli bábbá" lesz, ez pedig anarchiát szül, távolról sem szabadságot.

Nem veszélyezteti az ügyészi vádhatóság bohozatala a terhelt jogait sem, hiszen a függelmi kötelékre épülő ügyészséggel szemben Iustitia mérlegének másik serpenyőjében a független bíróság van, márpedig az eljárás zöme itt kerül lefolytatásra, csakis itt állapítható meg a vádlott büntetőjogi felelőssége is.

A bíróságnak két kérdésre kell választ találnia. Eljárásának célja, hogy döntést hozzon a vádlott bűnösségének kérdésében és megfelelő büntetést szabjon ki. Míg a második döntés el sem képzelhető szakbirói jogismeret nélkül, az elsőben helyes az esküdtszökek útján teret engedni a laikus elemnek, mivel az esküdtszéki eljárás "a nép nevelésének egyik leghatékonyabb eszköze".¹¹⁹

Az esküdtti minőség elnyerésének a törvény ismerete nem lehet feltétele, de megállapítható-e valamely más kritérium, teszi

fel Szalay a kérdést.¹²⁰ Kik lesznek majd képesek /ahogyan ezt az egykoru francia eljárási kódex feladatukká teszi/ "határozni.. a vád és a védelem pontjainak nyomán, lelkiismeret és belső meggyőzés szerint, azon pártatlansággal és szilárdsággal, melly becsületes és szabad férfihoz illik"?

Szalay e feladatokból azt a következtetést vonja le, az esküdtképeség feltétele a becsületeség és az érettség kell legyen, ezek azonban műveltségtől és függetlenségtől függő fogalmak, így végsősoron - a választójogról vallott centralista nézetekhez hasonlóan - itt is a mérsékelt cenzusban látja a különbségtétel lehetséges alapját; kizáró tényező lenne viszont minden, a hatalomtól való függőségi viszony. Az esküdteket listán kell nyilván-tartani, ügyelve arra, hogy erről senki ne maradjon le, aki arra érdemes, ugyanakkor viszont érdemtelen ne vétessen fel az esküdtek sorába.

Az esküdtek verdictje alapján szab büntetést a szakbírákból álló tanács. Szakbírák feladata továbbá a döntés a vádalapítás tárgyában.

Nem közömbös az eljárás szempontjából az a folyamat, ahogyan a bírákban megszületik a döntés, ami viszont nem más, mint "bebizonyosodáson alapuló meggyőződés". A következőkben tehát a bizonyítási eljárásról lesz szó.

Szalay kifejti, hogy a bizonyítás a büntetőjogban mindig anyagi bizonyítás. A bíró eszerint "tény, és nem bizonyítás" felett ítélkezik. A jogi bizonyításnak is vannak külön szabályai, de ezek nem mások, és nem többek a bizonyítás általános logikai szabályainál. A bíró észlelése alapján elokítja ki a döntéshez szükséges tényállást, ám észlelése e tényállás tekintetében soha sem közvetlen. Ezért óriási a bizonyítási eszközök jelentősége.

A történeti fejlődést elemezve feltárja, hogy éppen a bírói észlelés szükségszerű közvetettségét kívánták kiküszöbölni az eljárásnak a beismerő vallomásra, az "önmegvallásra" koncentrálásával. Ez a jelenség viszont egyrészt a tortura elterjedésére vezetett, másrészt szembeállította bírójával a beismerő vallomást tenni vonakodó vádlottat. Ehhez képest látszólagosnak kell tartanunk a beismerő vallomás előnyeit - hogy az kiküszöböli az

érzékcsealódást, hogy megnyugtassa a bíró lelkiismeretét.

Szalay felhívja a figyelmet arra is, hogy megfelelő garanciális szabályok segítségével megszüntethető a beismerő vallomás alkalmazásának aggályos volta. A beismerő vallomásban foglaltak bizonyítékul elismerésének feltételül azt jelöli meg, hogy a vallomás legyen tudatos, határozott és ellentmondásmentes, aminek eredményeként az végső soron "részletessége által nyer bizonyító erőt".¹²¹

A tanuvallomásról is bővebben írt Szalay. A klasszikus tanu /ez fizikailag és erkölcsileg egészséges, nem érdekelt egyént jelölt/ fogalmát bevezető német jogtudománnyal szemben azon nézetnek ad hangot, hogy a tanuvallomás igazságának legfőbb kritériuma a vallomások egybehangzó volta. A tény egyetlen tanu vallomása mellett is bizonyítottnak tekinthető, ha hozzájárul a bíró meggyőződése. A tanuk vallomásai csak esetenként bírálhatók el, általában nem; így nincs ok arra, hogy valamely "fizikai, vagy erkölcsi fogyatkozás" a tanuzási képességet általános érvénnyel kizárja. A tanuzási képesség megállapíthatása tehát a szabad bírói mérlegelés körébe tartozik. A bírónak nem elég a tanu hitelességéről megbizonyosodnia, szükséges megismernie a tanu meggyőződésének fokát is.

A tárgyi bizonyítási eszközökre áttérve bírálja azt a korabeli álláspontot, hogy ez következtetésre alapuló, mesterséges bizonyítási mód lévén, inkább ad alapot bírói tévedésre. Feuerbachra támaszkodva Szalay kimutatja, hogy a tanubizonyításban is van helye következtetésnek, sőt az attól elválaszthatatlan.

"A jelenségeket maximálisan szükséges ellenőrizni", írja. "A jelenségek könnyen megtévesztő volta" következtében nemcsak egynél több gyanújel /indicium/ kimutatását követeli meg, hanem azt is, hogy ezek a vádlott személyében és az elkövetett bűncselekményben összpontosuljanak; ne legyenek félremagyarázhatók és ne szóljon semmi ellenük.

A tárgyi bizonyítás és a közvetett bizonyítékok nem egyenértékű voltát hirdető szemléletnek egyenes következménye volt az a hazai tudományban is lábra kapott nézet, amely szerint a tárgyi

bizonyítékok alapján a főbenjáró büncselekményekben nem szabható ki ugyanaz a büntetés, ami tanubizonyítás esetén. Szalay e téves szemlélettel kapcsolatban rámutat, a bíró tanuvallomás esetén ugyanugy felelős ítéletéért, tehát mindkét esetben belső meggyőződése szerint kell ítéletet hirdetni. Utal arra is, hogy modern eljárásjog csak kötetlen bizonyítási rendszer mellett képzelhető el.¹²²

Az esküdtszéki rendszer pártolásának következménye ama javaslat, hogy a törvényes esküdtszéki ítélet "módosíthatatlan és megdönthetetlen" legyen, minthogy ez "magának a társadalomnak az ítélete".¹²³ A fellebbvitelt teljes mértékben kizáró fenti tétel garanciális okoknál fogva mégsem alkalmazható a maga merevségében. Szükség van a jogellenes ítéletek kiküszöbölése céljából egy csak kasszációs eljárásu felső bíróságra, semmitő székre. A minél több foku fellebbvitelt csak a polgári ügyszakaszbán ismeri el a törvényesség megfelelő biztosítékának.

Felismeri Szalay a korszerű büntetőeljárási rendszerek elveinek jelentőségét is. A közvetlenség elve mellett nagy hangsúlyt kapnak műveiben a nyilvánosság és a szóbeliség is, amelyek egyszerre az esküdtszéki eljárás feltételei is. A nyilvánosság szükségességét jogi és politikai szempontból vizsgálta. A tárgyalás csak nyilvánosan folyhat, mert, mint a Büntető eljárás c. értekezésében írja¹²⁴, "az ártatlanság védelme és a bűnösnek elmarasztalása, s így természetesen a védelmet és elmarasztalást eszközölő módnak ismerete is érdekében van az illető ügyben részeltetett egyes polgárnak, de érdekében van mindenik polgárnak is". A garanciális szerep mellett megnevez más okokat is. Kifejti, hogy a tárgyalás végignézhetése a hallgatósággal szemben "elriasztó erő", de a nyilvánosság hasznos eszköze a speciális prevenciónak is. Meglátja másik fő funkcióját is, ez pedig szerinte "a nép oktatása büntetőjogi tárgyakra nézve".

Nemcsak jogi érdek a nyilvánosságnak az eljáráson való keresztülvezetése, hanem jelentős politikai természetű kihatásokkal is jár, minthogy "az igazság kiszolgáltatása... mindenkit érdeklő közügy".¹²⁵ A törvényszéki eljárás nyilvánosságát ... az alkotmányosság eszméje is követi. Nyilvánosság nélkül nincs szabadság",

írja 1846-ban. Fellépett azon nézetek ellen, amelyek a nyilvánosság behozatalától a bűnözés terjedését várták: "ha a törvényszék iskola, ez csak az erkölcsiség lehet, és nem az erkölcstelenség iskolája".

A nyilvánosság tehát bizonyítottan szükséges, azonban értelmetlen volna szóbeliség nélkül. A nyilvános eljárási formának tartalmat a szóbeliség elve ad. A szóban lefolytatott bizonyítási eljárás "józanabb megítélésre ad lehetőséget", csak iratokból a bíróság képtelen teljes képet alkotni az eljárás tárgyáról, a résztvevő személyekről.

A személyes szabadság biztosítását jól szolgálják a fenti elvek, ezt Szalay maga is bebizonyítja, mindazonáltal nem éri be ennyivel, hanem az angol Habeas Corpus-hoz hasonló szabályozást talál e célnak legmegfelelőbbnek. Ugyancsak a szabadságjogok biztosítása vezette, amikor szót emelt a magánlakás szabadsága mellett.

Szalay László anyagi büntetőjogi munkáiban is számos jelentős tézist fogalmazott meg. Nagy figyelmet szentelt a büntető törvénykönyv általános részének, mert mint írja, ettől függ "a codex erkölcsi jelleme".¹²⁶ Bár szerepel a haladó 1843-as kodifikációs tervezet alkotói között, amely a büntetendő cselekményeket bitomikus módon büntettekre és kihágásokra osztja, Szalay hangot ad azon kétségének, hogy ez a felosztási alap "nem a legszilárdabb", mivel módot ad az egyes bűnelkövetőknek az igazságszolgáltatás előli elvonására. Véleménye szerint a bevált francia példa, a nevezetes Code Pénal trichotom felosztásának /büntett, vétség, kihágás/ felhasználása célszerűbb lett volna.¹²⁷

Az előkészületi cselekményt nem sorolja a büntetendő cselekmények körébe, főleg azzal az indokolással, hogy ellonkező esetben megsokszorozódna a bűnözés statisztikai aránya, ami kumulatív módon visszahatva növelné a kísérleti stádiumba juttatott és a befejezett cselekmények számát is, másrészt az előkészületért büntetőjogi felelősség megállapítása "akadályozná a bűnbánatot".¹²⁸ Az előkészület büntetlenségéhez fűződő érdekek fontosságát mérlegelve, végül mégis arra az álláspontra helyezkedik, hogy a legsúlyosabb bűncselekmények esetén a prevenció érdekei megkövetelik az előkészületi szakaszba juttatott cselekmény büntetendőségét is.

Szalay szerint mindenképp ilyen két bűncselekmény: a felségsértés és a hűtlenség.

A kísérletet feltétlenül büntetést érdemlőnek tartja, de felhívja a figyelmet arra a lehetőségre, hogy az nem kizárólag a befejezett bűncselekménnyel azonos módon szabályozva büntetendő, hanem a kísérleti jellegű cselekményre külön törvényi tényállás is kreálható.

A különös rész tekintetében azt hangsúlyozza, hogy kerülni kell az egyes bűncselekményeknek általános cím alá fogását,¹²⁹ mert a jogtárgyi alapon történő besorolás, ha hibásan megmerevedik, több kárt okoz, mint amennyi előnyt az így létrejövő tagolt szervezet jelent. A törvényi tényállásokról szólva ezt kívánja, hogy "az értelemszerűségekben definíció helyett tények leírása adassék". Hogy a semmitmondó definíciók kodifikálását elkerüljék, helyesebbnek itéli, ha elhagyják a körülményes meghatározást "ott, amit mindenki egyformán ért".

Foglalkozott Szalay a büntetési rendszerrel is. A 43-as "hármasszöveg" körüli vitákban felhívta a figyelmet a büntetési tételek ésszerű megválasztásának szükségességére. /"Fokozat a fogalomban, fogalom a fokozatban" - állítja fel követelményként már 1841-ben./ Csak a fokozatok lelkiismeretes megválasztása mellett engedhető meg a bírának a polgári jogrendszerekben szokásos szabadsága, anélkül, hogy a jogot a "bírák önkényének" tennék ki. Rámutat, a tarifaszzerű büntetési tételek csak addig lehettek valamennyire is alkalmasak céljuk betöltésére, amíg a büntetés a sértett "elégtételi eszköze" volt, modern viszonyok közt világossá válik, hogy nincsen két egyforma eset. A relative határozott büntetési rendszer híve; a büntetések individualizálásában odáig megy, hogy kifejti, a kodifikáláskor esetenként el lehet hagyni a generális minimumok meghatározását.¹³⁰ Ez azonban nem tévesztendő össze a büntetőjog szubjektívizálásával: "a büntetés teljes határozatlansága annyi, mint a bírói hatalomnak a törvényhozóival való felcserélése".¹³¹

Bírálja a becstelenítő büntetések intézményét, mert ez részint lealacsonyítja az embert, részint "könnyen becstelenné teszi azt, ki még talán csak könnyelmű volt".¹³² Szót emel a halálbüntetés ellen; bár elismeri a társadalom jogát, hogy tagját megtorlás-

ként megfossza életétől, az adott viszonyok között e büntetés-nemet szükségtelennek véli. Sikra száll a kegyelemjog megadása mellett, abban nem valamiféle legfelsőbb fórumhoz való fellebbezési lehetőséget lát, hanem az állami szuverenitás megtestesítőjét, a jog merevségeinek orvosló eszközét, amelyről lemondani "sem hasznos, sem tanácsos".¹³³

Emberbaráti elvek vezetik a büntetésvégrehajtásról előadott javaslatai megfogalmazásakor. A "cellularis rendszert" ajánlja bevezetésre, de célszerűtlennek, inhumánusnak tartja az elítéltek teljes elkülönítését.¹³⁴ Őve int azonban az alhumánus végletektől, amelyek "most már... a börtönök falait hajlandók lerombolni".

Műveiben Szalay László rámutatott az anyagi büntetőjog és a büntető eljárás tartalom és forma kapcsolataként felfogható viszonyára. Kifejti, hogy nem foglalhatók egyazon jogszabályba, így ugyanis az eljárásnak érdemtelenül másodlagos szerep jutna. Az eljárási szabályok által kel életre az anyagi jog, ezért az eljárási joganyag "együtt kezelendő... a büntettek és büntetések könyvével", de nem tagadható önállósága.¹³⁵

V.

Trefort Ágoston Magyarország gazdasági felvirágoztatásáról

Ha Szalayt a "centralisták jogászaként" említettük, Trefortot legálább ennyire megilleti a "centralisták közigazdásza" titulus.

Trefort Ágoston egyetértett Eötvössel abban, hogy "csalódik, aki azt hiszi, hogy hazánk felvirágzása csupán politicus formák által eszközölhető";¹³⁶ praktikus beállítottsága arra sarkallta, hogy keresse a fejlődés más útjait. Gyakorlati érzéke nem mindennapos elméleti készséggel párosult, anyai öröksége és cikkei honoráriuma pedig mentesítették az anyagi gondoktól. Körülményei ilyenén alakulásának és nem utolsó sorban Szalay hatásának köszönhető, hogy Trefort kortársait is ámulatba ejtő, kiterjedt és alapos tudást gyűjtött magába, kora legkiválóbb tudós nemzetgazdásza lett.

Tisztában volt az éledő külföldi közgazdaságtudomány eredményeivel, egyaránt kiválóan ismerte a merkantilisták és a fiziokraták, valamint Adam Smith nézeteit. 1841 decemberében megtartott első akadémiai előadásának címe: A nemzeti gazdaságnak rendszerei. E művében hazai tudományunkban elsőként vázolta fel az imént említett irányzatok általános koncepcióját, ő fejtette ki először a köztük lévő különbségek mibenlétét. A tudomány multjának elemző vizsgálata segítette hozzá Trefortot, hogy a haladás feltételeit értő szemmel felmérve megalkossa saját gazdaságcentrikus elméletét.

Nézetrendszerének gerince azon, leginkább a felvilágosodás racionális-filantropikus gondolkodásmódjával rokontézis, mely szerint "az anyagi érdekek kifejlődése a közboldogságnak és a haladásnak feltétele".¹³⁷

Bár a mondott cél nem mentes idealista jegyeiktől, a gondolatmenet, amely Trefortot idáig vezet, tiszta gazdasági ráción alapul. A gazdasági potenciált növelve nő a megtermelhető áruk mennyisége. A bővülő kínálat az önköltség termelésnövekedés okozta csökkenése mellett az árak stagnálására, esetlegesen akár csökkenésére vezethet, aminek következtében az egyes javakat mind többen szerezhetik meg. A gazdasági fellendülés feltételéül - mai kifejezéssel élve - az infrastruktúra korszerűsítését jelöli meg; látja, hogy a termelés tökécsítésének módja a személyek és áruk szabad forgalmának biztosításán át vezet. Ez teszi majd lehetővé az ország területén elhelyezkedő gazdasági egységeknek nemzetgazdasággá integrálódását, ahol a piaci viszonyok^{at} munkaerő és áru szabad és technikailag könnyen megoldható áramlása egyenliti ki.

Kiemeli a vasutépítés pozitív hatását /a kőtvágányu építkezés költségeinek tökeriasztó hatása miatt az egy pályás, kisebb költséggel járó beruházást szorgalmazza/, foglalkozik a folyamszabályozással. Ennek kapcsán megjegyzi, az államnak nagyobb részt kellene vállalnia a munkákból. A szállítás fejlesztésében az állam szerepét elsősorban a tervek elkészíttetésében és a magántőke beruházási kedvét növelő államkölcsönök nyújtásában látja.¹³⁸

Munkáiban foglalkozott a tőkés gazdaság jellegzetességeivel. Bankügy című röpiratában Magyarországon elsőként írta le a gazdasági válság folyamatát. Lukács Mórchoz hasonlóan észreveszi

a pauperizálódás veszélyét, annak ellenszerét az utópista tanoktól befolyásoltan ő is munkásrészejegyek kibocsátásában véli megtalálni.

Általános elméletét alkalmazta a hazai viszonyokra is, kifejtette, hogy az "anyagi érdek" Magyarországon is elsődleges, de érvényre juttatása az adott gazdasági körülmények által meghatározott módon képzelhető el. Magyarország gazdasága mezőgazdasági termelésre koncentrált, ezt fejleszteni tehát elsődleges feladat. A gazdasági haladás utja a nagybirtok racionalizálása. A nagybirtok specializációt és szakértelmet biztosít, amelyek viszont a termelés növelésének kiemelkedő fontosságú feltételei. A javasolt átalakulás azonban - mint erre számtalan cikkében rámutat - csak az urbériség megszüntetése és az ősiség eltörlése révén lehetséges.

Trefort helyesen ítéli meg, hogy a mezőgazdaság korszerűsítésének kulcsa a hitel. Hogy megoldást találjon, javasolja jogi téren az örökösödési jog reformját, gazdasági téren pedig nagy jelentőséget tulajdonít a bankoknak; földhitelintézet megteremtésétől reméli a mezőgazdaság olcsó és hosszú lejáratú kölcsönökkel ellátását. Ennek kapcsán belátja, hogy szükség van a telekkönyvi rendszer bevezetésére, amit megyei hivatalokban vezetnének.¹³⁹

A tőkés viszonyok megteremtésének katalizátora a banktőke. Érthető tehát, ha Trefort munkáiban nagy tőret szentel az ekkori politikai életben amugyis exponált "bankügynek". A bank alapját szerinte csak arany vagy ezüst képezheti.¹⁴⁰ Nem feledkezik meg a külföldi tőke fejlődést gyorsító szerepéről, de utal a bank hitelező és emissziós szerepének vizsgálatakor a pénz inflálódásának veszélyére is.

A mezőgazdaság fejlesztése azonban, bár adottságaink folytán fő feladat, önmagában véve kevés - ezt Trefort Ágoston tudja a legjobban. "Minden, pusztán földmivelő nemzetnek kötelessége, gyári viszonyokat idézni elő", írja 1842-ben.¹⁴¹ A szegényebb rétegek helyzetét csak ilyen változások javíthatják meg.¹⁴² A "honi ipar emelése" szüli majd a tőkét a mezőgazdaság átfogóbb modernizálásához, élénkíti a kereskedelmet, ezáltal segíti az egységes nemzetgazdaság kialakulását is, ami viszont megnövekedett

árufelszívó képessége folytán meghatványozza a kereslettel "ön-szabályozott" ipar növekedését. A gyáripár megteremtésének azonban útjában állt az anokronisztikus céhrendszer. Trefort véleménye szerint a "nemzetgazdasági szempontból káros"¹⁴³ céhrendszert olyan "iparüzleti rendszerrel" kell felváltani, ahol párosulnak a gyáripár és kisipár előnyei.¹⁴⁴ Ezt a rendszert jellemzi az iparválasztás szabadsága és a szabad verseny, másrészt nem nélkülözi az egyazon iparágban működők egyesítésének előnyeit sem. Ezek között sorolja fel Trefort, hogy az iparüzők szervezettsége segíti a közhatalom fenntartását, könnyíti az iparadó kivetését, számottevő hatása van a munkavállalók nevelésére, segíthet humanitárius célokat /árva- és betegbiztosítás/.

Míg a gyáripár megteremtésének szükségességét hangoztatva Kossuth Lajos nézeteivel azonos álláspontra jut, szembekerül Kossuth-tal annak List vámprotekcionista tanaira alapozott védegyleti terve miatt. A reformkor éveire már világossá vált, hogy a Magyarországot a monarchia egyéb részeivel összekötő vámrendszer a hazai fejlődés gátjává lett. A vámrendszerben változást követelők véleménye azonban megoszlott.¹⁴⁵ Voltak a "saját házuk között" védővámvonalat emelő védegylet-pártiak, megint mások a Német Vámszövetségben, a Zollvereinen át véltek szert tenni nyugat-európai piaci kapcsolatokra. A Trefort-i álláspont egyiket sem fogadta el, ő a birodalmon belüli vámhatárok eltörlését javasolta: "a vámhatár eltörlése nem a legjobb, hanem az adott viszonyok mellett egyedül elérhető jó megoldás".¹⁴⁶ A Pester Zeitunggal vitatkozva¹⁴⁷ kifejti, hogy nézeteinek indoka a vádakkal ellentétben nem az, "hogy, ha addig nem volt iparunk, eztán se legyen",¹⁴⁸ hanem sokkal inkább az, hogy az osztrák termék az átlagos nyugat-európainál drágább és rosszabb, így lehetséges versenyezni vele, ez a verseny viszont a honi ipar kifejlődésének fontos tényezője lenne. Elvben nem ellenzi a védővámok bevezetését, de úgy véli, hogy az nem felel meg a konkrét helyzetnek,¹⁴⁹ ugyanis a védővámrendszer a magyar mezőgazdaság fejlődésére kedvezőtlenül hatna. Bár "politikai tekintetek" folytán sem ért egyet a Védegylet létesítésével, mégis úgy látja, hogy taktikai megfontolásból támogatni kell azt a kívánt vámszövetség létrejöttéig.¹⁵⁰

Trefort a gazdaságnak nemcsak technikai-közgazdasági tényezőivel számolt, hanem felhívta a figyelmet az ember termelésben játszott döntő szerepére is. "Az ipernek fő eszköze az ember... értelmi tehetései által".¹⁵¹ Ennek tanulmányozása kapcsán jutott el a kellő szakértelem elsajátítási folyamatának vizsgálatához, számos cikke jelent meg az iskolarendszer tárgyában.

"Szükséges, hogy a nép az ipar üzésére képes legyen" - írja egyhelyütt.¹⁵² Ugyanakkor rámutat, hogy az oktatás korántsem pusztán gazdasági kérdés: a nép felvilágosítása "a szabadság leg-erősebb fegyvere".

Nézete szerint a népoktatás feladata nem a nép "nevelése", hanem "oktatása" kell legyen.¹⁵³ Ezzel a formulával véli kiküszöbölni az egyház és állam összeütközését, amely az oktatás - egyébként általa is természetesenek talált - vallásos jellegéből, és állami feladat voltából adódik. Az oktatással szemben megköveteli, hogy "a tanítói pályára képzett egyének alkalmaztassanak".¹⁵⁴ A felsőbb iskolákban klasszikus műveltséget kell a diákoknak nyújtani; cél, hogy felkeltsék tudományos érdeklődésüket. Az egyetemek feladata tehát nem az, hogy "az emlékező erőt minél több összehalmozott ismerettel töltsék meg, s hogy bizonyos hivatalkörbe alkalmas egyéneket képezzenek", hanem hogy "a tudományosság lelke ébresztessék".¹⁵⁵ A tudomány fejlődéséhez akadémiai szabadság kell, ennek két ismérve van:

/1/ az egyetemen azt és úgy oktassanak, amit és ahogy a diákok és oktatóik együttesen kívánnak és

/2/ a tanuló maga választhasson oktatót és tárgyat.

Trefort Ágoston társadalmi-gazdasági tárgyu vizsgálódásainak eredményeként eljutott odáig, hogy megállapíthassa: "az emberiség életének is vannak törvényei".¹⁵⁶ Munkássága - melyet e törvények kutatásának szentelt - rendkívül hasznos hozzájárulás volt a centralista ideológia egészéhez.

Összegezés

Az előzők során áttekintettük a centralista csoport kialakulását, nézeteiket, igazukért vívott publicisztikai-politikai küzdelmüket. Bár célunk a centralisták jogi-politikai nézeteinek egybegyűjtése volt, tanulmányunk befejezésekor nem bujhatunk ki a feladat alól, hogy ne kíséreljük meg valamelyest értékelni a "doktrínerek" tanait.

Egyes külföldi szerzők mellett¹⁵⁷ hazai történettudományunk számos jeles alakja érintette már a centralisták reformkori szerepét. Természetesen megítélésük az idő múlásával sokszor változott; a táguló történelmi távlat egyre újabb szempontokkal gazdagította a tudományos vizsgálódás körét, de persze befolyással volt értékelésükre a történetírói szemléletmód változásai mellett a szerzők egyénisége is.

A kortárs Pulszky "körtékony és szakadár elmélkedőknek"¹⁵⁸ minősíti a centralista politikusokat, az ellenfél Kossuth "szóbatudósok papiros gondolatainak" tartja nézeteiket. Beksics viszont a kiegyezés utáni évek politikai légkörében már így ír: "Még vagyok győződve, az ország... érzi, mivel tartozik a doctrinaireknek. A legnagyobb hálával, melyet politikai iskola kiérdemelt."¹⁵⁹

Inkább a helyőre került a centralista iskola Révai Magyar szabadság - világszabadság c. tanulmányában.¹⁶⁰ /"Tiszteljük őket, de nem hunyhatjuk be szemünket programjuk és politikájuk gyöngeségei, ellentmondásai és felemássága előtt."/ Ugyancsak reálisak Sötér István értékelő utalásai.

Nézetünk szerint "a nemesi pök és pipa országát" minden tekintetben korszerű polgári nemzetállammal felváltani kívánó centralista ideológia fő jellemzője az, hogy a nemesi liberális eszmék platformjáról kinőve kiteljesedésében eljut a tiszta polgári liberalizmusig. Ezt a fejlődési folyamatot segítette az a szakmai felkészültség és magas műveltségi szint, amelyet a csoport tagjai politikai nézeteik tudományos alátámasztására igénybe vettek. Míg az előző generációk életében a politikát és a tudományt teljesen külön területekről származó fogalmakként kezelték, amelyeknek egymáshoz vajmi kevés közük lehet, a centralisták gondolköre

ezek szoros egységén alapszik: az általuk folytatott politika bázisa a haladás tudomány diktálta útja.

A "közboldogság" elérése végett vizsgálták az emberi társadalom törvényeit, a tudományos eredmények felhasználásával szorgos hangyamunka során rakták össze Magyarország eljövendő képét. A tudományokban való elmélyedésük nem akadályozta őket a napi politikával való együttmozgásban. Gyorsan reagáltak a felvetődő új problémákra; értették a módját nézeteik minél szélesebb körű elterjesztésének.

Tanaikra visszapillantva bár ritkán, de találunk következtetlenségeket, a politikai helyzet félreértéséből fakadó hibát. Nézetrendszerük különösen sebezhető része a nemzetiségi kérdésben és a birodalom ügyében elfoglalt álláspontjuk. Míg a nemzetiségi kérdésre adott, nacionalista módon magyarosító megoldás esetében - mint ezt a maga helyén igyekeztünk bebizonyítani - csak arról volt szó, hogy a centralisták nem tudták átugrani saját árnyékukat, a birodalomnak "nyugodt kifejlődésünk" feltételeként való beállítása¹⁶¹ - erra is utaltunk már - később végzetessé váló politikai elemzési hiba volt.

Bár lassen már tudományos közhelyként hangzik, mégis alapvető igazságot tartalmazó marxista tétel az, hogy minden elmélet próbaköve a gyakorlat. A centralista ideológiának megadatott, hogy kipróbáltassék. Az európai forradalmi hullám átcsapott Magyarországra is, 1848 márciusa egycsapásra romba döntötte a rendi alkotmány ódon felépítményét. A forradalom törvényhozásának nem volt ideje a kapkodva toldozgató javítgatásra: a készen talált centralista terv így felbecsülhetetlen segítséget jelentett a sürgős államépítési munkában. Némi elégtétellel állapítja meg március 6-án a *Posti Hírlap*: "Számталanszor ismételt és számталanszor félreértett tételünket az alsó tábla által egyértelműleg elfogadva látni reánk nézve nem csakély diadal."¹⁶²

A forradalom azonban kívül esett a centralista teória más logika szerint megvont keretein. A márciusi földcsuszamláskor a centralista politikusok lába előtt is megingott a talaj, és bár egymás után kaptak és vállaltak felelős beosztásokat a minisztériumokban, régi egyensúlyukat többé nem nyerték vissza. Körülöttük

számukra érthetetlen, váratlan események kergették egymást. Végre megvalósulhatott álmuk, ugyanakkor terveiket reformkori ellenfelük: Kossuth valósította meg, az ellen az Ausztria ellen, amelytől a magyar államot elszakíthatatlannak tartották, olyan forradalmi mozgalomra támaszkodva, amitől annyira huzódoztak.

A forradalom eseményeinek ereje elszakította egymástól a centralista csoport tagjait. Szalay a forradalmi kormány követeként Frankfurtban, majd Párizsban és Londonban élt. Lamberg meggyilkolása után Eötvös emigrált, majd Trefort is követte. A forradalom eltiprását követően hazatértek, ám az iskola nem alakult újjá. Szalay 1855-ben elhunyt, a centralisták közül többen később a Deák-pártban találtak otthonra; a dualizmusban Trefort és Eötvös miniszterségig vitte.

Az iskola feloszlott, mert 1848-ban a centralistáknak -ahogy Sőtér írja - "lélekben készületlenül kellett a gyakorlat mezejére lépniök".¹⁶³ Igaznak bizonyult azonban Szalay jóvendőlése: "A haladás törvénye hitünk egyik cikke; mi tehát, ha bizonyos eszméink nemis éppen ma valósulnak, az eszméinkkel nem fogunk felhagyni, mért a holnap miénk, vagy méginkább eszméinké."¹⁶⁴

Jegyzetek

- 1 Irinyi József, Pesti Hírlap /PH/ 395. 1844. okt.13.
- 2 Rávonatkozóan lásd: Vargyai Gyula: Adalékok egy centralista tevékenységéhez. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Actái II/1. 87-104.l. /Bp., 1960/
- 3 Eötvös életrajzára vonatkozó adatokat Sötér István kutatásainak eredményéből merítettem. Vö. Sötér István: Eötvös József /Bp., 1953/ 418.l.
- 4 Trefortra vonatkozóan az újabb irodalomból kiemelendő: Mann Miklós: Trefort Ágoston a reformkorban. Századok 1974 5-6. sz. 1110. l.
- 5 Mann Miklós: Im. 1117. l. Figyelmező, 1840. jun., 9. sz.
- 6 PH 365., 1844. jun. 30.
- 7 Csengery Antal: Ugyünkben II. PH 496., 1845.
- 8 Szalay László: Levél Considerant Victorhoz. In: Publicistai dolgozatok /Pest 1847/ Heckenast, I-II.k./A továbbiakban: PD I. ill. II./
- 9 Pulszky Ferenc: Életem és korom /Bp., 1958/ I. k. 120., 8-9. l. idézi Mann Miklós: Im. 1173. l.
- 10 PH 380., 1844. aug. 22.
- 11 PH 370., 1844. jul. 18.
- 12 Beksics Gusztáv: A magyar doctrinairek /Bp., 1882/ 96. l.
- 13 Beksics Gusztáv: Im. 92. l.
- 14 Uo.
- 15 Csengery Antal: Ugyünkben I. PH 495., 1845. jul. 1.
- 16 Beksics Gusztáv: Im. 4. l.
- 17 Bülow - Cummorow: Die Europäischen Staaten nach ihren inneren und aussärn /I/ politischen Verhältnissen /Altona, 1845/ 372. l.
- 18 PH 531., 1845. szept. 2.
- 19 PH 1844. aug. 15.
- 20 Szalay László: Nyílt levél Triesztből, In: PD, I. 197.
- 21 PH 368., 1844. jul. 11.
- 22 Csengery Antal: Mi után kell törekednünk? PH 542., 1845.szept.2.
- 23 Trefort Ágoston: Az ellenzék a Budapesti Híradóhoz PH 440., 1845. márc. 17.
- 24 Irinyi József: A Nemzeti Ujságnak PH 395., 1844. okt. 13.
- 25 Szalay: PD I. 184.; Beksics Gusztáv: Im. 107. l.
- 26 Beksics Gusztáv: Im. 70. l.
- 27 PH 877., 1847. május 9.

- 28 Szalay László: Az 1844-es országgyűlés berekesztésére, PH 1844. aug. 6.
- 29 Megyei dolgok. PH 750., 1846. szept. 25.
- 30 Részletesen lásd Csizmadia Sándor /szerk./ Magyar állam- és jogtörténet /Bp., 1972/ 249-250. l.
- 31 PH 750., 1846. szept. 25.
- 32 Csengery Antal szerkesztői cikkei, PH 1845. máj.
- 33 Uo.
- 34 Uo.
- 35 Uo.
- 36 Irinyi József: Átalakulásunk I-VI. PH 431., 1845.febr.16.
- 37 Beksics Gusztáv: Im.
- 38 PH 576., 1845. nov. 14.
- 39 Beksics Gusztáv: Im. 166. l.
- 40 PH 666., 1846. ápr. 30.
- 41 Csengery Antal: Peel és politicája PH 712., 1846.jul. 21.
- 42 Szalay László: PD II. 60. l.
- 43 Ld. a 41 jegyzetet
- 43/a Trefort Ágoston: A közmunkák igazgatásáról PH 387., 1844. szept. 16.
- 44 Kemény Zsigmond: Eszmetöredékek a korteskedés és ellenszerei körül PH 877., 1847. máj. 9.
- 45 PH 438., 1845. márc. 13.
- 46 PH 893., 1847. jun. 8.
- 47 Eötvös József: Teendők; Népképviselőt I-II. PH 986-987., 1847. nov. 18., 19.
- 48 Szalay László: Egység és bizodalom PH 380., 1844.aug.27.
- 49 Teendők XVII. PH 1847. nov. 18.
- 50 PH 463., 1845. máj. 4.
- 51 Lásd a 47 jegyzetnél irtakat
- 52 Trefort Ágoston: A városi ügy PH 516., 1845. aug. 7.
- 53 Uo.
- 54 PH 847., 1847. márc. 16.; Beksics Gusztáv: Im. 116. l.
- 55 Uo.
- 56 Egy aristocrate levelei PH 759., 1846. okt. 11.
- 57 Szalay László: PD II. k. 181. l.
- 58 Csengery László: A Pester Zeitung és a városi ügy. PH 637., 1846. márc. 8.
- 59 PH 364., 1844. szept. 5.

- 60 Szalay László: A városi ügy kérdésében. PH 761., 1846. okt.15.
- 61 PH 762., 1846. okt. 16.
- 62 Idézi Beksics Gusztáv: Im. 117. 1.
- 63 Csengery Antal: Verificatio és utasítási rendszer PH 537., 1845. szept.12.
- 64 Kemény Zsigmond: PH 1847. júl. 23. /919/
- 65 Szalay László: Nyílt levél Triesztből. PD I.k. 197. 1.
- 66 Követi verificatio. PH 961., 1847. okt. 5.
- 67 Ezeket összefoglalóan kifejti Kemény Zsigmond Időjelek c. sorozata. PH 978- 1847. nov. 4.
- 68 Szemükre veti ezt Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig /Pest, 1868/ III.k. 343. 1.; utal erre Sötér István is, Im. 251 és köv. 1.
- 69 Sötér István: Im.
- 70 Eötvös József: Teendőkink; utal rá Sötér István: Im. 251. 1.
- 71 PH 367., 1844. július 7.
- 72 Uo.
- 73 Csengery Antal: PH 544., 1845. szept.25.
- 74 Uo.
- 75 Egy kis számvetés. PH 808., 1847. jan.7.
- 76 Szalay László: PD 173. 1.
- 77 A nyomor és óvszerei. PH 828., 1847. febr.11.
- 78 PH 830., 1847. febr. 14.
- 79 Szalay László; PH 384., 1844. szept.5.
- 80 Trefort Ágoston, PH 511., 1845. júl.20.
- 81 Szalay László, PD 181. 1.
- 82 Trefort Ágoston: Irányunk PH 522., 1845. aug.17.
- 83 Trefort Ágoston: Vámügy PH 565., 1845. okt.31.
- 84 Lásd pl. PH 927., 1847. aug.6.
- 85 Uo.
- 86 PH 730.,1846. aug.21.
- 87 Beksics Gusztáv: Im. 109. 1.
- 88 PH 658., 1846. ápr.16.
- 89 Uo.
- 90 Eötvös József: Teendőkink XV. 974., 1847. okt.28.
- 91 Pulszky Ferenc: Az örökváltság körül. PH 933., 1847.aug.17.

- 92 PH 936., 1847. aug.22.
93 PH 887., 1847. máj.28.
94 PH 694., 1846. jun.19. Innen valók a bekezdés külön jegyzet-
tel el nem látott idézetei is.
95 Ősiség III. 946., 1847. szept.9.
96 PH 928., 1847. aug.8.
97 Trefort Ágoston: Az örökösödési jog. PH 425., 1845.jan.26.
98 Ősiség III. 946., 1847. szept.9.
99 Lásd a 97. jegyzetet
100 Eötvös József: Teendők PH 897., 1847. jun.17.
101 Kemény Zsigmond: Eszmetöredékek... PH 889., 1847.jun.1.
102 Eötvös József: Teendők. PH 886., 1847. máj. 27.
103 Lásd a 48. jegyzetet
104 Szalay László: Tévedések. PD II. k. 60. 1.
105 Szalay László: PD I. k. 185. 1.
106 Irinyi József: A Nemzeti Ujságnak. PH 395., 1844.okt.13.
107 Szalay László: Válasz a Budapesti Híradónak. PH 391.,
1844. szept.29.
108 Szalay László: PD I. k. 53. 1.
109 Lásd a 104. jegyzetet
110 E rész megírásánál felhasználtam a Molnár Erik szerkesztette
Magyarország története /Bp., 1971/ b. munka idevágó fejeze-
tét, Arató Endre kiváló összefoglaló munkáját /A nemzetiségi
kérdés története Magyarországon 1790-1848 /Bp., 1960/, vala-
mint Weber, Johann: Eötvös und die ungarische Nationalitäten-
frage /München, 1960/ c. művét /154. l./
111 Csengery Antal: Egy kis számvetés. PH 808., 1847. jan.7.
112 A conservatívek egy újabb argumentuma. PH 753., 1846.okt.1.
113 PH 808., 1847. jan.7.
114 Szalay László: PD I. k. 184. 1.
115 Állásfoglalás Leo Thun: Szlovákok Magyarországon c. röpirat-
ára /Thun Leo, Graf: Die Stellung der Slowaken in Ungarn,
Prag, 1843., Calve, 63. p./ Utal erre a nyilatkozatra Weber
is.
116 E fejezet megírásának alapjául Szalaynak a Budapesti Szemlé-
ben megjelent és a Publicistai dolgozatokban egybegyűjtött
jogi tárgyú munkái szolgáltak /Codificatio, Büntető eljárás,
A büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdtszékekre/.
117 Antalfy György-Papp Ignác: A politikai és jogi tanok törté-
nete /Bp., 1974/ 427. l.
118 A bekezdésben foglalt idézetek a PD II. k. 73. lapjáról szár-
maznak.

- 119 PD I. k. 172. 1. Itt feltétlenül meg kell jegyezni, hogy míg idézett elméleti munkájában /A büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdtszékekre, Pest 1841., 88.p./ az esküdtbíráskodás bevezetése mellett foglalt állást, az ugyancsak általa elkészített és 1842-re kinyomtatott I. eljárásjogi tervezet nem az esküdtszéki rendszerre épül. Ezt magyarázhatnak úgy, hogy a többségi utasítás kötötte Szalay kezét, ennek azonban ellentmondani látszik az a tény, hogy ő nem írta alá az esküdtszéki rendszer bevezetése tárgyában. létrejött nevezetes különvéleményt. 1848-ban a Deák-féle Igazságügyminisztérium kodifikációs osztályának vezetőjeként Szalay kapja feladatul a sajtóeljárás szabályainak kidolgozását. Itt már a jogszabályba is beleveszi a esküdtbíráskodás rendszerét. A vázolt ellentmondás feloldása minden esetre további kutatást igényel.
- 120 PD I. k. 145. 1.
- 121 PD I. k. 132. 1.
- 122 PD I. k. 144. 1.
- 123 PD I. k. 171. 1.
- 124 PD I. k. 131. 1.
- 125 PD I. k. 143. 1.
- 126 PD I. k. 65. és köv. 1.
- 127 PD I. k. 134. 1.
- 128 Büntető törvénykönyv. PD I. k. 107. 1.
- 129 PD I. k. 71. 1.
- 130 PD II. k. 118. 1.
- 131 PD II. k. 116-117. 1.
- 132 PD II. k. 98. 1.
- 133 A kegyelemjogról PH 386., 1844. szept. 12.
- 134 A börtönrendszerről. Két főfő ügyről. PH. 377., 1844.aug.11.
- 135 PD I. k. 63. 1.
- 136 Eötvös József: Teendők VIII.
- 137 Trefort Ágoston: Kisebb dolgozatok az irodalom, a közgazdaság és a politika köréből /Bp., 1882/ 142. 1. Idézi Mann Miklós: Im. 1118. 1.
- 138 PH 524., 1845. aug. 12.
- 139 PH 508., 1845. júl. 24.
- 140 Farkas Ferenc hitelbankja, PH. 101.,
Vö. Mann Miklós: Im.
- 141 PH 120., idézi még Mann Miklós: Im. 1201. 1.
- 142 Kisebb dolgozatok... 115 és köv. 1.
- 143 Iparüzletiszabadság és céhszabvány, PH 468., 1845.máj. 3.

- 144 PH 467., 1847. máj. 11.
- 145 Erre Mann Miklós mutat rá idézett tanulmányában
- 146 PH 682., 1846. máj. 28.
- 147 PH 687-9., 1846. jun. 7-11.
- 148 Lásd a 146. jegyzetet
- 149 PH 668., 1846. máj. 3.
- 150 Vámszövetség. PH 672., 1846. máj.10.
- 151 Népoktatási Ügy. PH 673., 1846. máj.12.
- 152 Uo.
- 153 Népoktatás II. PH 683., 1846. máj.29.
- 154 Iskolaügy. PH 583., 1845. dec. 2.
- 155 PH 776., 1846. nov.10.
- 156 Kisebb dolgozatok... 48. 1. Idézi Mann Miklós: Im. 1120. 1.
- 157 Lásd a német Weber már idézett és az angol Wyatt munkáját.
Wyatt: Hungarian Celebrities /London, 1871/ Langmans-Green
X. 296. 1.
- 158 Idézi Beksics Gusztáv: Im. 82. 1.
- 159 Uo.
- 160 Megjelent a Marxizmus, népiesség, magyarság /Bp., 1949/ c.
kötetben; az idézet a 175. lapról származik.
- 161 Erre vonatkozóan lásd Eötvös levelét Széchenyinek; idézi
Sötér István: Im. 253. 1.
- 162 Beksics Gusztáv idézi, Im. 146. 1.
- 163 Sötér István: Im. 252. 1.
- 164 PH 387., 1844. szept. 15.